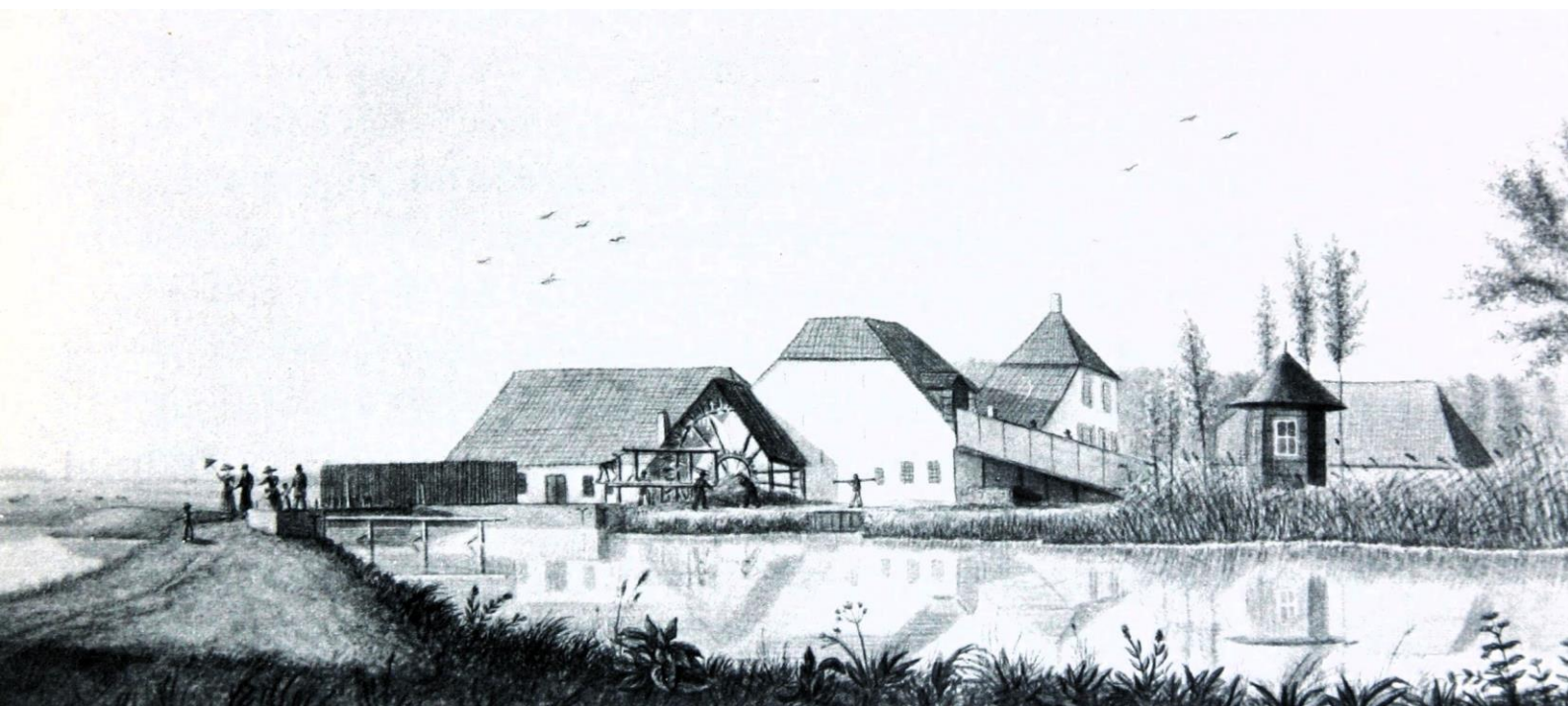

Arbeidsverhoudingen in de ijzerindustrie in de Achterhoek en Salland

Dik Nas

Arbeidsverhoudingen in de ijzerindustrie in de Achterhoek en Salland

Dik Nas

Titelpagina: *De ijzergieterij van Van der Hardt en Aberson te Laag-Keppel omstreeks 1840. De tekening van Alexander Ver Huell toont de achterzijde van de ijzermolen, met het waterrad en de gicht.*

Vrije Uitgeverij "Arbeid en Werkstad"
(Rotterdam 2023)
<https://vrijeuitgeverij.nl>

Inhoud:	blz.
De negentiende eeuw	4
<i>- Nederland moderniseert; - de enquête van 1890; - de positie van de werknemers</i>	
De arbeidersbeweging	9
<i>- organisatie van werknemers; - Ulft: de afdeling van St. Eloy; - een kort bestaan; - Gaanderen: rond de oprichting van het Rooms-Katholiek Werkliedenverbond (RKWV) - het ziekenfonds bij Vulcaansoord; - de afdeling van St. Eloy in Gaanderen; - de ANMB in Gaanderen; - de ANMB in Doesburg en Laag-Keppel; - Deventer</i>	
Bezadigde arbeidsverhoudingen en een uitzondering	19
<i>- de luxe van een eigen tuin - de grote staking van 1921</i>	
De crisisjaren	22
<i>- voor brood, maar niet voor brood alleen; - het einde van Nering Bögel</i>	
Wederopbouw en het (bijna) einde van een bedrijfstak	24
<i>- de draad weer opgepakt; - de socialistische rebellen; - het bisschoppelijk mandement; - de afdeling Gaanderen na W.O. II; - tarief; - werk; - de sluiting van Becking en Bongers; - de gieterij van DRU gaat dicht; - de teloorgang van Vulcaansoord; - de eeuw van de werknemers; - de Keppelsche wordt geen museum</i>	
Bronnen en literatuur	39

De negentiende eeuw

- *Nederland moderniseert*

Nederland komt 'laat opgang'. Het Nederland van de 19^e eeuw wordt veelal gezien als een ingedommelde samenleving. Jan Salie is symbolisch het prototype van de Nederlandse ondernemingsgeest. De ergste nood van de armen, waar we er maar al te veel van hebben, wordt gelenigd door bedeling vanuit de gegoede burgerij. Armoede wordt beschouwd als van god gegeven en waaraan dus niets valt te doen. De verhoudingen liggen vast. De tweedeling arm/rijk is vanzelfsprekend. Veranderingen in economische, politieke en culturele zin voltrekken zich in de tweede helft van de 19^e eeuw. De 'politieke samenleving' ofwel de deelneming aan het bestuur verschuift geleidelijk aan in de richting van een volksvertegenwoordiging. De vernieuwingen in politiek opzicht die een eind maken aan de verstarde standenmaatschappij voltrekken zich pakweg tussen 1840 en 1920 en zijn in hoge mate te danken aan het liberalisme. Natuurlijk roept dat ook conservatieve tegenkrachten op en zorgt voor de nodige politieke conflicten. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is de schoolstrijd waaraan een eind komt in 1917 door de financiële gelijkstelling van het bijzondere en het openbare onderwijs.

De grondwet van 1848 maakt het de burgers mogelijk gebruik te maken van een aantal vrijheden die grote betekenis hebben voor de sociale en sociaal-culturele ontwikkeling in de samenleving. De vrijheid van drukpers en de vrijheid van vergadering en vereniging zijn hierin wel de belangrijkste. Ze zorgen niet onmiddellijk voor organisatie van werknemers, maar vormen er wel de mogelijkheid toe.

In economisch opzicht verandert Nederland tussen pakweg 1870 en 1920 van een economisch achtergebleven gebied in een land wat daarna in toenemende mate mee kan in de hoge vlucht van de westerse economieën. Nederland wordt meer en meer een kapitalistisch land. De industrie neemt daarin een steeds grotere plaats in. De verandering in de economie wijzigt de verhoudingen in de samenleving grondig. Dat geldt voor alle terreinen van de menselijke samenleving. De werknemers ondervinden de gevolgen het meest aan den lijve. De erbarmelijke omstandigheden waarin zij verkeren zorgen voor een groeiend bewustzijn van de onjuistheid en onmenselijkheid van deze arbeids- en leefomstandigheden.

In de tweede helft van de 19^e eeuw komen als reactie op de nieuw gegroeide arbeidsverhoudingen eerst plaatselijk - met name in de grotere steden - maar vervolgens ook landelijke organisaties van werknemers.

De oudste landelijke vakorganisatie is die van de typografen die opgericht is in 1866. De oudste landelijke vakorganisatie van metaalbewerkers stamt uit 1886. Vooralsnog zijn de plaatselijke organisaties klein en van geringe invloed. Veelal zijn zij vakgericht en in den regel te vinden in de steden. Na oprichting van de landelijke organisaties gaat het proces van het vormen van plaatselijke organisaties door, nu als afdelingen van de landelijke organisaties, maar niet meer als zelfstandige plaatselijke vakorganisaties.

- *de enquête van 1890*

We zijn slechts fragmentarisch geïnformeerd over het begin van organisatie in de ijzerindustrie. Een belangrijke bron om inzicht te krijgen in de omstandigheden van de werknemers aan het eind van de 19^e eeuw is de *Enquête gehouden door de staatscommissie benoemd krachtens de wet van 19 januari 1890*. In het verslag van deze enquête vinden we aanknopingspunten over werknemersverenigingen in de vorm van ziekenfondsen. Opmerkelijk is dat we in de enquête verhoudingsgewijs veel van de ijzergieterijen terugvinden. Werknemers voelden er in het algemeen niet veel voor om voor de enquêtecommissie te verschijnen uit vrees voor represaille. Des te opmerkelijker is het dat er relatief veel verhoren zijn van werknemers en directies van ijzergieterijen in Salland en de Achterhoek.

De lijst van verhoorde ziet er volgt uit:

- Gerrit Jan Voorst, oud 42 jaar, zandvormer aan de Machinefabriek en Gieterij Wispelweij te Zwolle
- Andries Weijs, oud 52 jaar, modelmaker aan de Gieterij en Machinefabriek Nering Bögel & Co. te Deventer
- Willem Frederik Nering Bögel, oud 52 jaar, directeur Gieterij en Machinefabriek Nering Bögel & Co. te Deventer
- Johannes Tangelder, oud 56 jaar, smid aan de IJzergieterij en Emailleerfabriek Vulcaansoord te Terborg
- Jan Gerard Knulst, oud 34 jaar, bankwerker aan de IJzergieterij en Emailleerfabriek Vulcaansoord te Terborg

- Johannes Liebrand, oud 53 jaar, zandvormer aan de IJzergieterij en Emaillleerfabriek Vulcaansoord te Terborg
  - Antonius Hendriksen, oud 52 jaar, zandvormer aan de IJzergieterij en Emaillleerfabriek Vulcaansoord te Terborg
  - Herman Hofs, oud 32 jaar, fabrieksupzichter aan de IJzergieterij en Emaillleerfabriek Vulcaansoord te Terborg
  - Gustaaf Lodewijk Gerhard van Ditzhuijzen, oud 63 jaar, directeur IJzergieterij en Emaillleerfabriek Vulcaansoord te Terborg
-
- Franciscus Bernardus Deurvorst, oud 35 jaar, directeur IJzergieterij en Emaillleerfabriek Diepenbrock & Reigers te Ulf
  - Johannes Nicolaas Overgoor, oud 26 jaar, magazijnbediende aan de IJzergieterij en Emaillleerfabriek Diepenbrock & Reigers te Ulf
-
- Dirk Jan Besselink, oud 48 jaar, oud-platenvormer aan de IJzergieterij Van der Horst en Aberson te Laag-Keppel
  - Peter Mathias Oijen. Oud 41 jaar, baas smederij IJzergieterij Van der Horst en Aberson te Laag-Keppel
  - Herman Anne Gerard van der Hardt Aberson, oud 45 jaar, directeur IJzergieterij Van der Horst en Aberson te Laag-Keppel

Een zitting van de Parlementaire Enquêtecommissie bij Regout in Maastricht waar enige vrouwen werkzaam bij Regout worden verhoord. Naar een tekening van P. Josselin de Jong.

Uit de verslagen van de verhoren blijkt dat er in 1890 in de ijzerindustrie nog niet of nauwelijks sprake is van vakbeweging of van vakactie. Alleen bij Nering Bögel wordt gewag gemaakt dat er enige sociaal-democraten werkzaam zijn, maar dat men daar niet veel last van heeft. Vermoedelijk zijn deze 'sociaal-democraten' leden van de *Sociaal-Democratische Bond* aangezien er in 1890 ook in Deventer nog geen bond van metaalbewerkeren bestaat. Eerst in 1895 komt er een afdeling van de in 1886 opgerichte *Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkerenbond* tot stand. De enige vorm van vereniging van werknemers in de ijzerindustrie in de Achterhoek en in Salland zijn ziekenfondsen. Met uitzondering van Wispelweij bestaan er zogenaamde onderlinge- of fabrieksfondsen. Bij Wispelweij zijn de werknemers vrijwel allemaal aangesloten bij een algemeen ziekenfonds, waarmee vermoedelijk het plaatselijk ziekenfonds bedoeld wordt van de *Maatschappij tot Nut van het Algemeen*, dat al in 1838 is opgericht. De fabrieksfondsen zijn in het laatste kwart van de

19^e eeuw tot stand gekomen. Zo wordt er voor Van der Horst en Aberson gemeld dat er in 1875 nog geen ziekenfonds bestaat, maar in 1890 wel. Bij DRU is in 1890 het ziekenfonds in het leven geroepen. De contributie is bij alle bedrijven ongeveer gelijk en bedraagt 1% van het loon (1 cent van elke gulden loon die verdiend wordt). De uitkeringen lopen echter behoorlijk uiteen. Bij alle bedrijven is er nog wel sprake van twee wachtdagen, maar bij Nering Bögel en de Keppelsche bedraagt de uitkering f 3,00 per week, terwijl bij Vulcaansoord en DRU de uitkering 60% respectievelijk 2/3 van het loon bedraagt. Of er limieten zijn aan de duur van de uitkering is nergens vermeld. Opmerkelijk is dat bij Nering Bögel veel werknemers naast het fabrieksfonds ook nog aangesloten zijn bij het ziekenfonds van *Patrimonium*. Erg lang kan dat overigens nog niet geweest zijn want de afdeling van deze christelijke werkmansvereniging stamt uit 1885. De aldus dubbelverzekerden ontvangen bij ziekte niet alleen f 3,00 uit het fabrieksfonds, maar ook nog eens f 4,50 uit het ziekenfonds van *Patrimonium*.

Het verenigen van werknemers in de ijzerindustrie om gezamenlijk voor hun belangen op te komen is in 1890 nog niet verder gevorderd dan het vormen van ziekenfondsen, die ook nog eens in belangrijke mate onder gemengd beheer staan. Alleen bij Vulcaansoord is het beheer van de ziekenfondsen – een voor de vormers en een voor het overige personeel – geheel in handen van de werknemers zelf, daar is dan wel eerst een staking voor nodig geweest om dat te bewerkstelligen. De heer van Ditzhuijzen, directeur van Vulcaansoord, kan in zijn verhoor niet nalaten nogal zuur op te merken: “het eene [ziekenfonds] staat zeer goed, het andere niet, naar ik hoor, want ik zit er niet meer in; zij wilden het zelf beheeren, en ik wilde niet liever; dan ben ik van de last af.” De conclusie mag duidelijk zijn: de ijzerindustrie in Oost-Nederland is weliswaar een vroege industrie, maar dat betekent geenszins dat er ook sprake is van een vroege arbeidersbeweging.

- de positie van de werknemers

De hoogovenbedrijven - en in hun kielzog de ijzergieterijen - zijn in het ambachtelijke Nederland vroege vormen van grootindustrie. De ‘ijzerhutten’ zijn naar verhouding grote bedrijven met tientallen werknemers in dienst. De enquête van 1816 leert ons dat de Keppelsche IJzergieterij 20 werknemers heeft en bij DRU in Ulft 50 werknemers arbeid vinden. In het midden van de 19^e eeuw is de hut in Ulft zelfs uitgegroeid tot 136 werknemers. De Keppelsche telt in 1890 60 werknemers, terwijl bij DRU in datzelfde jaar ruim 200 mensen werken. De omvang van de factor arbeid in de ijzerindustrie is dus van betekenis. Over de arbeidsverhoudingen zijn we slechts summier geïnformeerd. In publicaties over de ijzer- en staalindustrie komt de factor arbeid wel aan bod, maar zelden als een zelfstandige factor. Publicaties uitsluitend over de factor arbeid in de gieterijen zijn niet voor handen. De belangen van de factor arbeid, zijn verdiensten, arbeidstijden en arbeidsomstandigheden kunnen alleen verzameld worden uit overzichtswerken of specifiek bedrijfsgerichte publicaties.

De arbeidstijden zijn in het laatste decennium van de 19^e eeuw lang. De werknemers op de ‘hutte’ begonnen ‘s zomers om halfzes of zes uur. ‘s Winters is de aanvangstijd een uur later. Het werk gaat door - als er niet ook nog moet worden overgewerkt - tot zeven uur ‘s avonds. Op Vulcaansoord werken in die tijd zo’n 500 mensen. De werkgelegenheid is niet alleen van belang voor Gaanderen en Terborg maar ook voor verder weg liggende plaatsen als Silvolde, Azewijn, Zeddam en Doetinchem. Het volk wat in Doetinchem woont verzamelt zich op de plek waar nu het stadhuis staat. Het gaat om een flinke ploeg soms wel zestig man. In colonne, in rijen van vier wordt dan over de rijksweg ‘opgetrokken’ naar de fabriek. Op de keien maken zoveel klompen een behoorlijk kabaal. De aantocht van de ‘klompenpatrouille’ betekent in Gaanderen dat de dag alweer volop is begonnen en dat het de hoogste tijd is om naar de fabriek te gaan. Te laat komen wordt beboet. Weliswaar worden de boetes gestort in het ziekenfonds maar het vermindert wel het inkomen en het is toch al geen vetpot. Voorkomen is dus zowel letterlijk als figuurlijk beter dan genezen.

De werknemers die in Gaanderen en Terborg wonen eten tijdens de middagschaft, die een uur duurt, thuis. Degene die verderaf wonen is het lot beschoren om over te blijven op de fabriek.

De werkdag is elf uur en nog is dat niet altijd genoeg. De staking bij Vulcaansoord in 1888 is een gevolg van een opdracht tot overwerk. Het is in februari en het is bitterkoud in de fabriekshal. De opdracht om ‘s nachts door te werken wordt niet opgevolgd en de vormers gaan naar huis. Reden tot weigering is de al een zeer lange werkdag die ze achter de rug hebben in de kou en aansluitend niet nog eens een nacht kunnen doorwerken. Het overwerk zou 2 á 3 keer in de week moeten plaatsvinden. De volgende ochtend vinden zij de politie aan de poort die hen de toegang tot de fabriek ontzeggen. De ontslagen werknemers trekken naar Ulft en melden zich bij DRU. Reigers, nu directeur van DRU, was eerder directeur van Vulcaansoord, zodat hij bekend is met de werknemers die bij hem aankloppen. Uit mededogen neemt hij hen in dienst. Volgens getuigenverklaringen gaat het om goede en vakbekwame mensen die bij DRU ook best gebruikt kunnen worden. Ondanks dat de

arbeidsomstandigheden en de arbeidsverhoudingen bij DRU beter zijn gaan, na een week of zes, zeven, bijna alle ontslagen vormers weer terug naar Vulcaansoord. Het conflict is bijgelegd en er hoeft geen overwerk meer verricht te worden. De lange werkdag maakt dat een korte reistijd naar een qua arbeidsverhoudingen slechter bedrijf verkieselijker is, dan de werkdag te verlengen met een lange reistijd naar een bedrijf met een beter werkklimaat. Dicht bij huis werken is nodig omdat ook de tuin nog bijgehouden moet worden.

Het Paleis voor Volksvlijt is gebouwd in de jaren 1859-1864. De gevels van het gebouw, geïnspireerd op het Crystal Palace te Londen, zijn hoofdzakelijk van ijzer en glas. In 1929 gaat het gebouw door brand verloren. Opmerkelijk genoeg blijven uitsluitend de gietijzeren kolommen en de omgangsgalerij, geleverd door de DRU te Ulft, overeind. De restanten van het Paleis zijn gesloopt ten behoeve van de bouw van de Nederlandsche Bank.

In 1900 zijn de arbeidstijden al wat beter. Er wordt tien uur per dag gewerkt. Ten opzichte van een aantal jaren daarvoor een arbeidstijdverkorting van één uur per dag. Een werkweek bedraagt zestig uur gespreid over zes dagen. De arbeidsonrust in 1903, de bekende spoorwegstakingen, heeft zijn invloed op de arbeidsomstandigheden in Nederland. Bij Vulcaansoord wordt de arbeidstijd verlaagd tot 57 uur per week. De aanvangstijd wordt zeven uur. De werktijd is van zeven tot zeven. Gelet op de schafttijd van totaal 2 uur wordt er per dag 10 uur gewerkt. Op zaterdag wordt er korter gewerkt - de zogenaamde 'Engelse zaterdag' - om kwart over vier wordt er gestopt.

De eerst collectieve arbeidsovereenkomst (CAO) in de metaalindustrie wordt afgesloten in 1919. In deze cao wordt de werktijd teruggebracht tot 55 uur. In de tweede CAO afgesloten in 1920 gaat de werktijd nog verder naar beneden tot 52 uur. In ruim een kwart eeuw zijn de arbeidstijden, respectievelijk van 69 (Keppelsche), 66 (Vulcaansoord) en 63 uur (DRU), teruggebracht naar 52 uur.

De lonen zijn laag. Vaak niet meer dan zeven gulden per week. Het is niet moeilijk om je voor te stellen dat bij zo'n bedrag elke cent telt. Aan het begin van de 20^e eeuw verdienen jongens die op dertienjarige leeftijd bij Vulcaansoord aan het werk gaan drie cent per uur. In 1892 verdient een smid per uur elf cent. In een werkweek van 66 uur wordt dus f 7,26 verdiend. Een bankwerker verdient 10 cent per uur ofwel f 6,60 per week. Met overwerk kan dat soms oplopen tot f 9. Een zandvormer verdient 14 cent per uur dus ruim f 9 per week. Dat

deze lonen niet hoog zijn bewijst een enquête uit 1880. Daaruit blijkt dat een bankwerker in Arnhem tussen de f 7,20 en f 10,50 per week verdient en een smid tussen f 9,20 en f 12,00.

Zijn de lonen al niet hoog, ten overvloede worden er, en dit met name bij Vulcaansoord, ook nog 'onregelmatigheden' begaan bij het uitbetalen van het loon. Normaliter worden de lonen eens per veertien dagen uitbetaald op woensdag. Het gaat daarbij om een loonperiode, die op de voorgaande zaterdag al beëindigd is. Ondanks dat er normaal al met vertraging wordt uitbetaald, komt het voor dat de lonen pas op donderdag of zelfs vrijdag worden betaald. Bij Vulcaansoord, en soms ook bij DRU, worden de lonen (deels) betaald in Duits (Pruisisch) geld. Uitbetalen in Duits geld is nadelig voor de werknemers omdat ze bij het besteden daarvan, zeker bij kleine aankopen, het valutaverschil niet terugkrijgen. Daardoor is er sprake van zo'n 1% verlies aan loon. Voor van Ditzhuijzen, directeur van Vulcaansoord, is dat allemaal heel normaal. In het verhoor van de Staatscommissie in 1892 zegt hij tenminste: "Maar moet ik, die wel verplicht ben Pruisisch geld tegen den vollen koers van Hollandsch geld aan te nemen, dan alweer de schade lijden?" In de handel met Twente en Duitsland wordt veel betaald met Duits geld en bij Vulcaansoord, maar ook bij anderen, wordt dat geld dan doorgegeven aan de werknemers bij de betaling van het loon. Dat daarmee ook het nadeel wordt doorgegeven deert van Ditzhuijzen kennelijk in het geheel niet.

Een aantal werknemers bij Vulcaansoord werkt op stukloon. In de berekening van het stukloon komen onregelmatigheden voor. En of dat allemaal nog niet genoeg is is er ook nog de dreiging van boetes voor te laat komen, voor verzuim en voor afgekeurd werk.

Einde werktijd bij Vulcaansoord in Terborg. De fotograaf houdt de normale doorstroming op. Midden jaren twintig van de twintigste eeuw werken er zo'n 1000 werknemers bij de ijzergieterij. Het woon-werkverkeer gaat grotendeels te voet al lijkt de fiets ook al populair.

De arbeidersbeweging

- organisatie van werknemers

In het westen van het land komt de organisatie van werknemers in de metaalindustrie tegen het eind van de 19^e eeuw opgang. In de Oude IJsselstreek is eerst sprake van werknemersorganisatie in het begin van de 20^e eeuw. De oudste landelijke organisatie van metaalbewerkers is de *Algemeene Nederlandsche Metaalbewerkersbond* (ANMB) opgericht in 1886. De *Christelijke Metaalbewerkersbond* (CMB) volgt in 1901 en de *R.K. Metaalbewerkersbond 'St. Eloy'* in 1902. De CMB heeft in de Oude IJsselstreek nauwelijks een rol van betekenis gespeeld. Gelet op de overwegend katholieke bevolking is de R.K.-vakbeweging, zeker in omvang, de voornaamste organisatie.

De vakorganisatie van metaalbewerkers in Gaanderen en in Ulft wordt voorafgegaan door R.K. Werkliedenverenigingen opgericht in 1894 en 1901. Aangenomen mag worden, gelet op de dominante positie van de gieterijen, dat het gieterijpersoneel hierin een groot zoniëet het grootste aandeel heeft. In 1903 volgt zowel in Gaanderen als in Ulft de oprichting van een afdeling van St. Eloy. Te Ulft gaat deze afdeling alweer snel ter ziele. Vermoedelijk vanwege een conflict bij DRU. Eerst in 1913 wordt een afdeling van St. Eloy opgericht die duurzaam is.

Gieterijwerknemers organiseren zich bij bonden die hun werkterrein vinden in de gehele metaalindustrie. Een uitzondering daarop zijn de vormers die gedurende een betrekkelijk korte tijd (1896-1902) hun eigen organisatie kennen. In de Achterhoek heeft deze bond, voor zover bekend, geen afdelingen gekend.

Gedurende korte tijd kent de ANMB (1925-'27) een afdeling in Ulft, maar moet deze opgeven. Niet in de laatste plaats door de aanhoudende druk uit katholieke hoek. Het duurt tot na WO II eer deze bond wederom een afdeling zal kennen in Ulft (Gendringen).

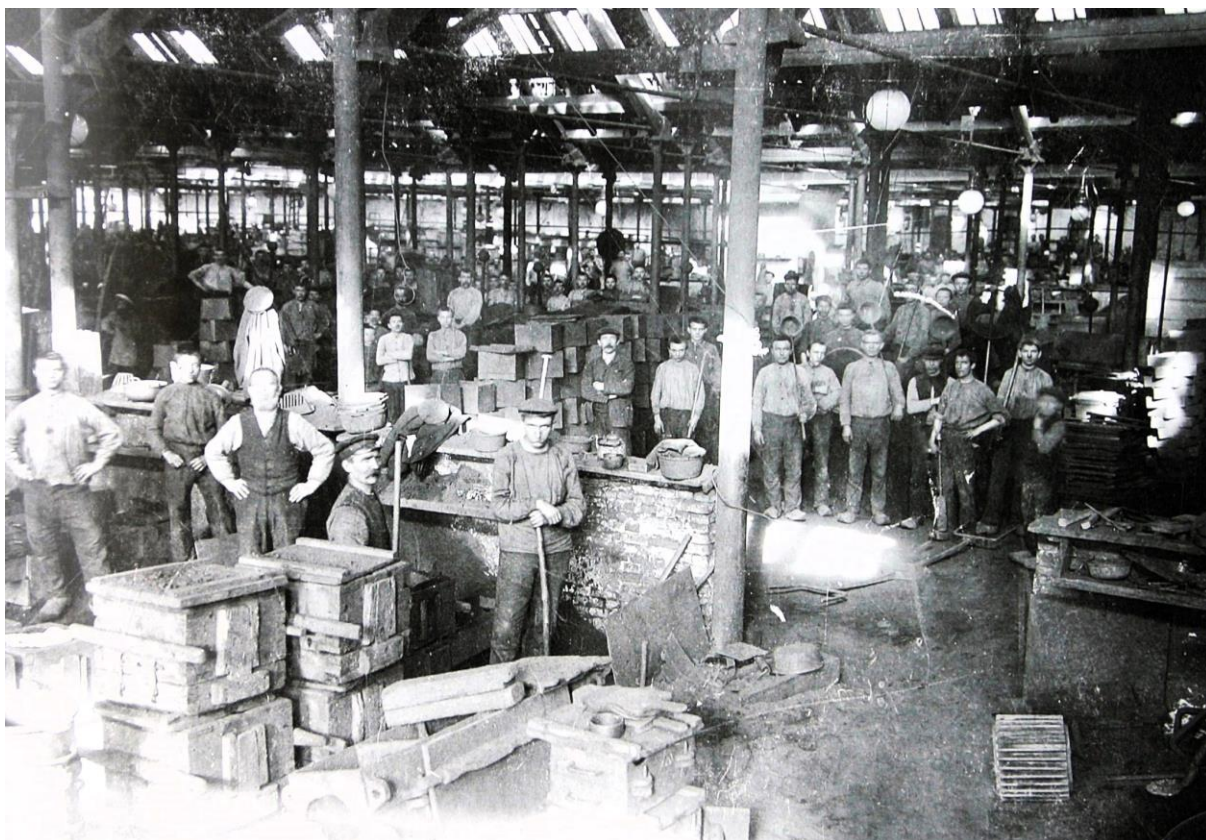
In Gaanderen wordt ten tijde van de grote metaalstaking in 1921 een ANMB-afdeling opgericht. De staking tegen loonsverlaging en arbeidstijdverlenging, waarbij zo'n 60 bedrijven met meer dan 15.000 werknemers zijn betrokken, treft ook Vulcaansoord. De staking die in zijn geheel meer dan twee maanden duurt – bij Vulcaansoord drie weken – gaat verloren. De afdeling kan het niet lang volhouden en gaat in 1924 teniet. In 1927 wordt door de ANMB een afdeling opgericht voor Terborg/Gaanderen. Deze afdeling zal duurzaam blijken te zijn. In 1972 komen zowel de Industriebond NKV als de Industriebond NVV tot stand waar St. Eloy respectievelijk de ANMB door fusie in opgaan. Bij het CNV is sprake van eenzelfde proces waardoor het de CMB opgaat in de Industriebond CNV. De Industriebonden van NVV en NKV fuseren in 1979 tot Industriebond FNV om in 1998 op te gaan in FNV Bondgenoten. De Industriebond CNV is dan al gefuseerd tot CNV Bedrijvenbond. De Unie ten slotte is een bond die in tegenstelling tot de voorgaande organisaties zich uitsluitend richt op beampten en middelbaar- en hoger personeel. De afkomst van de Unie is het NKV, waar zij uittrad vanwege de fusie tussen NVV en NKV. De toenmalige Unie BLHP kon zich niet verenigen met de gedachte van de bedrijfstakgewijze organisatie en gaat als categorale organisatie verder. Het betekent dat werknemers in de gieterijen nu de keuze hebben uit drie organisaties: FNV Bondgenoten, CNV Bedrijvenbond en De Unie. In de metaalnijverheid zijn na 1945 twee landelijke CAO's van toepassing: de cao Metaalektro (groot metaal) en de cao Metaal en Techniek (klein metaal) die afgesloten worden met respectievelijk de werkgeversorganisatie FME-CWM, die een brancheorganisatie kent voor de gieterijen met de naam AVNEG, en de werkgeversorganisatie Metaalunie met de MGB (Metaalgieterij bedrijven) en de N.U.M.A.B (Nederlandse Unie van Metaalgieterijen en Aanverwanten Bedrijven) als brancheorganisaties.

- Ulft; de afdeling van St. Eloy

De eerste tekenen van organisatie in Ulft zijn het in 1890, naar Duits voorbeeld, gestichte ziekenfonds en de in 1898 opgerichte winkelcoöperatie 'Eigen Hulp'. Het ziekenfonds is een fabrieksfonds bedoeld voor de werknemers van DRU. Het fonds verzekert tegen loonderving bij ziekte, maar niet voor doktershulp. De uitkering bedraagt tweederde van het verdiende loon tegen een verzekeringspremie van één procent. Bij oprichting stort de DRU f 1000 in het fonds. Hoewel het fonds bedoeld is om financiële ondersteuning bij ziekte te bieden is het niet de bedoeling dat er te veel een beroep op wordt gedaan. Werknemers die te vaak of te lang ziek zijn worden door het bedrijf ontslagen.

De *R.K. Coöperatieve Winkelvereniging 'Eigen Hulp'* functioneert op basis van leden die verplicht een klein aandeel in de winkel hebben genomen. Zij zijn daarmee medeaansprakelijk voor het door het bestuur en de zaakvoeder gedane zaken. Gaan de zaken goed dan profiteren zij niet alleen van de gunstige prijzen, maar ook

van een dividend van 3 á 4 procent. Bij de start wordt Eigen Hulp gevestigd in het kantoor van Finis. Na enkele jaren komt er eigen pand voor de winkel beschikbaar.

De gieterij van Diepenbrock en Reigers Ulft (DRU) begin twintigste eeuw. Voor welke gelegenheid deze foto is gemaakt is niet duidelijk, maar het werk ligt er wel voor stil. Het geeft een blik in de vormerij met vooraan een aantal gietkasten'

In 1901 komt op initiatief van pastoor Hoorneman in Ulft een *St. Josephvereniging* tot stand. Doel van deze vereniging is: opvoeding en vorming van de leden tot maatschappelijke volwaardigheid en tot deelname aan de katholieke cultuur. De nadruk ligt vooral op het bieden van ontspanning aan de leden en niet op lotsverbetering van de werknemers. De St. Josephvereniging ontwikkelt zich tot een soort koepelorganisatie voor alle katholieke organisaties, die in Ulft in het tweede decennium van de 20^e eeuw tot stand komen, zoals de in 1913 opgerichte afdeling van St. Eloy. Deze vakafdeling van metaalbewerkers is niet de eerste die in Ulft tot stand komt. In 1903 is er al eens een poging gedaan. De aanleiding voor deze eerste poging vinden we in een krantenbericht: "Geklaagd wordt over de geringe lonen, die 8 á 10 centen per uur bedragen en voor korte tijd met 10% werden verminderd." De werknemers vormen gezamenlijk een strijddesk en het komt zelfs tot een korte staking. Het mag niet baten en na korte tijd is de eerste organisatie van metaalbewerkers te Ulft ter ziele. Aan de ondergang heeft de geestelijkheid een werkzaam aandeel, waardoor de werknemers hun vertrouwen in de organisatie verliezen. Met name rector F. Bult neemt de klachten over de arbeidsomstandigheden niet serieus. Hij meent dat de belangen van de directie duidelijk zwaarder wegen dan die van de metaalarbeiders. Illustratief is ook de reactie van pastoor Th. Wijfker als hij bezoek krijgt van een groepje werknemers, die van plan zijn een werkliedenvereniging op te richten: "Als dat nodig is dan kan ik dat zelf wel."

Niet alle geestelijken zijn uit hetzelfde hout gesneden. Er zijn er ook die een open oog hebben voor de node van de werknemers en hen met raad en daad ter zijde staan. Een belangrijk voorvechter van sociale gerechtigheid is pastoor J.W. de Vries. In het begin van de 20^e eeuw is hij kapelaan in Ulft en vanaf 1914 pastoor in Oer. Als de 'Alphons Ariëns' van de streek is hij een groot stimulator van alles wat in het belang van de werknemers gedaan kan worden. Omdat hij openlijk opkomt voor werknemersbelangen wordt hem de toegang tot DRU ontzegd.

Tot 1918 blijft het in Gendringen betrekkelijk rustig. In dat jaar komt de arbeidersbeweging sterk naar voren. De afdeling van St. Eloy klopt meermalen aan bij het gemeentebestuur voor het oprichten van een gemeentelijk werklozenkas. Na de afloop van WO I loopt de werkgelegenheid terug en is er alle aanleiding aandacht te besteden aan het goed functioneren van de werkloosheidsverzekering. Niet alleen de gemeente

merkt het bestaan van St. Eloy, maar ook DRU en Becking & Bongers worden geconfronteerd met verlangens uit werknemerskring. St. Eloy dringt aan op loonsverhoging en andere verbeteringen in de arbeidsvoorwaarden van het gieterijpersoneel. Er vindt enige erkenning plaats van de vakorganisatie als vertegenwoordiger van de werknemers en dat leidt tot onderhandelingen waar resultaat wordt geboekt. Voor verschillende categorieën werknemers worden loonsverhogingen bedongen en een kindertoeslag wordt ingevoerd. Aan elke gehuwde werknemer wordt f 0,25 toeslag betaald voor een kind beneden de leeftijd van veertien jaar. Later zal deze toeslag noch worden verhoogd naar f 0,50.

In 1925 bevindt St. Eloy in Ulft zich in een diep dal. Nog slechts 47 leden telt de afdeling. De neergang kan gestuit worden, wat wel eens te maken kan hebben met het streven naar arbeidstijdverkorting. In 1928 slaagt de bond erin om de werktijd van 53 uur, via 50 uur, terug te brengen tot een werkweek van 48 uur. De achturige werkdag is een feit. Het ledental is in 1928 gegroeid tot 220 leden. In 1929 wordt het hoogtepunt bereikt met 350 leden.

- een kort bestaan

In 1925 wordt door de ANMB in Ulft een afdeling opgericht. De afdeling telt bij oprichting 51 leden voornamelijk werkzaam bij DRU en Becking & Bongers. De vreugde is slechts van korte duur, want nog in hetzelfde jaar gaan alweer 33 leden verloren. De voornaamste aanleiding tot dit verlies is de druk uit katholieke hoek. Zaalafdrijving is een van de middelen om het functioneren van de afdeling onmogelijk te maken. Als antwoord op de zaalafdrijving koopt de ANMB een gebouwtje om "onze wakkere pioniers te Ulft, die toch al zoveel moed voor hun beginsel aan de dag moeten leggen, de gelegenheid, om op gezette tijden bijeen te komen, niet te laten ontroven." Het gebouwtje is de voormalig bioscoop, inclusief inventaris, gelegen aan de Dorpsstraat. De ANMB koopt het voor de prijs van f 4500. Dat het een poging is om - tegen beter weten in - enige voet aan de grond te krijgen in de katholieke Achterhoek, valt te lezen in het verslag van de bond over de jaren 1924-1925: "er wordt niet op gerekend, dat het gebouw op normale wijze te exploiteren is." Het mag dan ook niet baten. Op 1 januari 1926 telt de afdeling nog maar achttien leden en vier aspirant leden en moet korte tijd later worden opgeheven. De resterende leden gaan over naar de zojuist opgerichte afdeling Terborg-Gaanderen.

Op het congres van de ANMB in 1928 zegt Leo Cornelissen, afgevaardigde namens Terborg-Gaanderen: "...toen de afdeling werd opgericht kwam er dikwijls een hoofdbestuurder. Thans gaat het slechter. Er is wel een tijdelijk bestuurder, maar daar hebben we niets aan. Gewenst is een vaste bestuurder voor de streek van Dieren tot Ulft, een streek waar zeker 2.500 metaalarbeiders wonen." Peter Danz, voorzitter van de ANMB, geeft namens het hoofdbestuur antwoord: "Aan de actie in de Achterhoek hebben wij enige jaren veel aandacht besteed. Wij hebben er nog een gebouw staan, dat ongebruikt blijft en er zelfs aan gedacht er een volle man neer te zetten, maar kwamen tot de conclusie dat de tijd daarvoor nog niet was aangebroken. Het hoofdbestuur zal onderzoeken of de man die tijdelijk voor de propaganda is aangesteld, voor zijn taken is berekend. De tijdelijk bestuurder is wel benoemd in overleg met de betrokken afdelingen." De 'tijdelijk bestuurder waarop Cornelissen doelde is inderdaad maar tijdelijk want binnen een jaar wordt hij vervangen door Johannes Pietersen afkomstig uit Leeuwarden. In de Friese hoofdstad is Pietersen al actief voor de bond. In 1929 treedt hij in dienst als bode-administrateur met als standplaats Doetinchem. Anders dan nu, zijn de bezoldigde bestuurders ook in de vereniging actief. Zo is Pietersen voorzitter van de afdeling Dieren, voorzitter van de Doetinchemsche Bestuurdersbond en 2^e voorzitter van de Gewestelijke Federatie van de S.D.A.P.

In 1929 wordt het gebouwtje met een verlies van: f 1620 van de hand gedaan. In het verslag van de ANMB over de jaren 1928-1929 treffen we als een soort van grafrede aan: "Het gebouw te Ulft, dat aan het doel waarvoor het aangeschaft was, namelijk als vergaderlokaal, niet voldeed, omdat het als een soort van 'hel' gewaarmerkt was door de geestelijkheid werd weer van de hand gedaan."

- Gaanderen: rond de oprichting van de Rooms-Katholieke Werkliedenvereniging (RKWV)

Het gros van de plaatselijke afdelingen van vakorganisaties stamt uit het 2^e en 3^e decennium van de 20^e eeuw. Des te opmerkelijker is het dat in Gaanderen al in 1894 een plaatselijke vakorganisatie wordt opgericht. Hierop zal van invloed zijn geweest de ontwikkeling in de textielindustrie in Twente. De organisatie van werknemers aldaar zal als voorbeeld hebben gewerkt, tenslotte liggen Twente en de Achterhoek nu ook weer niet zover van elkaar af. Zelfs niet als we in ogenschouw nemen dat de reismogelijkheden een reisje van Gaanderen naar bijvoorbeeld Almelo of Enschede toch tot een hele onderneming maakten. De invloed vanuit Duitsland zal ook

een rol hebben gespeeld. In de streek rond Bocholt - niet ver over de Duitse grens - komt ook in de jaren '90 van de 19^e eeuw de organisatie van werknemers in de textielindustrie op gang. De overeenkomst met Twente is daarbij opvallend. Of misschien moeten we zeggen dat het gaat om dezelfde ontwikkeling omdat het, zeker geografisch gezien, om dezelfde landstreek gaat waar alleen maar toevallig een staatsgrens tussen ligt. De overeenkomsten zijn als volgt. Het gaat in beide gevallen om de organisatie van werknemers in de textielindustrie. Het gaat ook in beide gevallen om een katholieke arbeidersbeweging. En ten slotte: in beide gevallen is de inspirerende kracht achter de beweging een geestelijke. Is dat in Twente Ariëns in Rijnland-Westfalen is dat Von Ketteler. Ariëns is een bewonderaar van Von Ketteler en beschouwt deze als een voorbeeld. Al deze invloeden zouden een afdoende verklaring zijn voor het ontstaan van een arbeidersbeweging in Gaanderen als er sprake zou zijn geweest van een opkomende katholieke arbeidersbeweging in de gehele Achterhoek of zelfs maar in een belangrijk deel daarvan. Aangezien dat dat niet het geval is moeten er meer specifieke omstandigheden in Gaanderen zijn geweest die tot een verklaring kunnen leiden. Een voorwaarde voor het 'overslaan' van organisatie van werknemers van Twente naar Gaanderen is ongetwijfeld het feit dat Gaanderen overwegend een katholieke bevolking kent. Daardoor kan gemakkelijker een relatie worden gelegd tussen het feit dat er sprake is van een ontwikkeling van een katholieke arbeidersbeweging in Twente en het oprichten van een katholieke werkliedenvereniging in Gaanderen. Maar ook deze voorwaarde is nog niet doorslaggevend er zijn in de Achterhoek meer plaatsen waar het katholieke volksdeel de belangrijkste bevolkingsgroep vormt zonder dat dit tot een zo vroege organisatie leidt. Doorslaggevende motieven zijn waarschijnlijk de vroege aanwezigheid van grootindustrie in Gaanderen in de vorm van Vulcaansoord en de aanwezigheid van een sociaalvoelend man als pastoor Storkhorst die tot tweemaal toe (mede?) het initiatief neemt tot het oprichten van een arbeidersvereniging. In 1894 het RKWV en 1903 St. Eloy.

Het aanzien van Vulcaansoord in Terborg rond 1915. Naar een pastel van Herman Heijenbrock. Hoe zwaar het werk is straalt ervan af. Rechts staat een werkmans met een voorhamer schroot of brokken ruwijzer klein te kloppen, terwijl anderen werklieden cokes en schroot de rokerige giethal inkruien.

De aanleiding tot organisatie in Gaanderen moet waarschijnlijk gezocht worden bij de arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden bij Vulcaansoord. Omstreeks 1888 breekt een staking uit die zo'n zeven weken duurt. De stakers worden prompt ontslagen. De stakers lossen dat op door in Uft te gaan werken bij DRU. De staking is gericht tegen het werken in nachtdienst. De vormers willen niet een aantal dagen achter elkaar 18 uur per dag werken. In 1890 of '91 heeft er nog een staking plaatsgevonden. Deze staking gaat om de eis inzicht te krijgen in het beheer van het ziekenfonds. Na twee dagen staken krijgen de werknemers invloed op het beheer

van het fonds. Het ziekenfonds wordt van die tijd af beheerd door een commissie vanuit de werknemers zelf. Het ziekenfonds is dus een eerste vorm van organisatie van de werknemers van Vulcaansoord. Het zijn vermoedelijk deze stakingen die de aanzet zijn geweest tot het oprichten van een plaatselijk werkliedenvereniging in 1894. Het is pastoor Storkhorst die het initiatief neemt om Ariëns kort na de oprichting van de RKWV in Gaanderen uit te nodigen om voor de leden in Gaanderen te spreken.

In 1895 telt het RKWV-Gaanderen 115 leden. In formele zin kan van deze vereniging gezegd worden dat het niet de oudste voorloper is van de huidige FNV Bondgenoten, het RKWV is immers de voorloper van de latere KAB en NKV. Een voorloper dus van de vakcentrale FNV en niet van een bond. Aangezien het RKWV zonder enige twijfel zo niet geheel dan toch voor het allergrootste deel bestaat uit metaalbewerkers werkzaam bij Vulcaansoord mag de oprichting van het RKWV in 1894 toch worden gezien als de oudste voorloper van de huidige FNV Bondgenoten.

Van de werkzaamheden van het RKWV en van de afdeling van St. Eloy van voor de tweede wereldoorlog weten we zeer weinig. Slechts uit fragmenten uit wat anderen hebben opgeschreven kunnen we ons een beeld vormen van hetgeen in Gaanderen heeft plaatsgevonden in en door de afdeling. Over rechtstreekse bronnen beschikken we niet. We weten zelfs niet wie de eerste bestuurders waren van het RKWV en van St. Eloy weten we dat slechts van een enkeling. Slechts enkele namen komen uit de notulenboeken van na 1945 naar voren, omdat in jubileumjaren een enkele oprichter wordt genoemd die op de vergadering present is. De belangrijkste bron om uit te putten zijn de notulenboeken. Deze boeken zijn vaak, zeker in de beginjaren, met grote vlijt bijgehouden, soms zelfs in duplo: een klad en een net. De notulenboeken zijn echter, tezamen met andere bescheiden van de afdeling, in het eerste oorlogsjaar verbrandt, om te zorgen dat ze niet in handen van de bezetter vielen.

De giethal van Vulcaansoord in Terborg rond 1910.

- het ziekenfonds bij Vulcaansoord

Van Ditzhuijzen, directeur van Vulcaansoord, is niet 'geliefd' bij zijn personeel en heeft daar een 'moeilijke verhouding' mee. De staking van 1888 getuigt daar al van, maar de staking in 1890 of '91 doet dat ook. Deze korte staking - twee dagen - kent twee aanleidingen. De eerste aanleiding is dat van Ditzhuijzen heeft besloten dat de vormers voortaan hun eigen gereedschap moeten kopen. Het gaat daarbij met name om de zandvormers, waarvan een enkeling niet goed met zijn zeef omgaat zodat deze te snel kapot is. De gedachte achter het geheel is: als ze het zelf moeten betalen zijn ze er wel zuiniger op. De tweede aanleiding is de ziekenkas. Deze kas is in beheer bij van Ditzhuijzen en de werknemers willen inzicht hebben in het beheer van

het geld. De beide aanleidingen hangen met elkaar samen omdat het geld wat betaald moet worden voor het gereedschap in de ziekenkas wordt gestort. De staking staat onder leiding van de zandvormers Johannes Liebrand en Antonius Hendriksen. Beide wonen in Gaanderen en zijn 52 en 51 jaar oud. Zij beiden getuige ook voor de Staatscommissie in 1892. De staking wordt na twee dagen beëindigd met een compromis. De vormers betalen voortaan hun eigen gereedschap en het beheer van de ziekenkas gebeurt voortaan door de werknemers zelf. In feiten zijn er na de staking twee ziekenkassen. Een voor de vormers en een voor de anderen in de fabriek. Doordat het gereedschapsgeld van de vormers in de kas wordt gestort menen zij dat ze meer bijdragen dan de andere werknemers en beter af zijn met een eigen kas. Er wordt een bestuur verkozen van 5 á 6 werknemers en een boekhouder. Eens per jaar wordt verantwoording aan het bestuur afgelegd en treedt het bestuur af welke terstond herkiesbaar is. De contributie voor de ziekenkas wordt door de bestuursleden opgehaald bij de werknemers. Om dat zorgvuldig te laten gebeuren ontvangt elk van de leden van het bestuur een deel van het geld van de anderen. Johannes Tangelder in 1892 56 jaar oud, smid van beroep en wonend in Terborg is de eerste boekhouder van de ziekenkas.

- de afdeling van St. Eloy in Gaanderen

De spoorwegstaking in 1903 heeft ook het een en ander losgemaakt in Gaanderen. Nog in hetzelfde jaar komen Willem Helsdingen, partijbestuurder van de SDAP en Jan van Zutphen, voorman van de *Algemeene Nederlandsche Diamantbewerdersbond* (ANDB) naar Gaanderen. Ze hebben een houten danstent langs de rijks-weg gehuurd en de werknemers voor een bijeenkomst uitgenodigd. De opkomst is niet groot, maar zowel Helsdingen als van Zutphen gebruiken de nodige retoriek. De socialistische vakorganisatie zal echter nog even moeten wachten aler zij tot een plaatselijke organisatie in Gaanderen kan komen. De agitatie is echter niet geheel zonder effect en in ieder geval is het niet aan pastoor Storkhorst voorbijgegaan. Hij is het die de aanzet geeft voor het oprichten van een vakafdeling in Gaanderen. Hij nodigt wederom Dr. Ariëns uit. Op 5 juni 1903 komen in café Welling een man of zestig bijeen en wordt de afdeling Gaanderen van de *R.K. Metaalbewerdersbond 'St. Eloy'* opgericht. 25 jaar later zal het afdelingsbestuur een dankbrief schrijven aan Ariëns voor zijn bemoeienis bij de oprichting. Van de oprichters weten we hoegenaamd niets. We hadden graag iets meer willen vertellen van pastoor Storkhorst. Een pastoor die tot tweemaal toe betrokken is bij het oprichten van een arbeidersvereniging verdient alleen daarom al nadere aandacht. Enige naspeuringen hebben helaas niets opgeleverd. Van een tweetal andere oprichters zijn ons de namen overgeleverd. Dit tweetal is bij de viering van het vijftigjarig bestaan aanwezig. Daardoor weten we dat B. Pelgrim de eerste voorzitter is en H. Steverink medeoprichter. Steverink is ook aanwezig bij het zestigjarig jubileum van de afdeling waar hij voor zestig jaar lidmaatschap wordt gehuldigd.

- de ANMB in Gaanderen

In december 1921 wordt in Gaanderen een afdeling opgericht van de ANMB. De oprichting hangt samen met de grote metaalstaking van 1921. Aan deze staking wordt ook door de werknemers van Vulcaansoord deelgenomen. In 1922 telt de afdeling 38 leden vrijwel allemaal werkzaam bij Vulcaansoord. In 1923 is het ledenbestand geslonken tot 29. In 1924 houdt de afdeling op te bestaan. De afdeling is te klein om een eigen bestaan te rechtvaardigen.

In 1927 wordt de afdeling Terborg/Gaanderen van de ANMB opgericht. In het eerste bestuur hebben onder meer zitting: Herman Radstake, Leo Cornelisse en Jaap Masselink. Zowel Radstake als Cornelissen worden begrepen onder de plaatselijke metaalbewerders. Het zijn mannen waar je niet zomaar omheen kan. Naast hun vakbondswerk zijn ze ook politiek actief voor de SDAP en komen voor deze partij in de gemeenteraad van Doetinchem. Cornelissen is een felle man, maar ook heel erg kien en kan vaak oplossingen aandragen voor problemen. Radstake is niet zo fel, maar wel vasthoudend, de uitspraken die over hem worden gedaan bij de diverse jubilea die hem ten deel vallen, zowel in de bond als bij Vulcaansoord, getuigen daarvan.

Masselink, die penningmeester is van de afdeling, haalt de contributie op bij de leden. Dat gebeurt aan het eind van de week. Meestal op zaterdag, maar hij begint er op vrijdagavond al mee. De afdeling Terborg-Gaanderen van de ANMB omvat een groot gebied. Tot in Oosseld en Gendringen wonen de leden. Omdat dat gebied zo groot is worden de kinderen Masselink, onder wie Chris Masselink, ingezet om vader te helpen bij het innen van de contributie. Chris haalt zo'n 14, 15 jaar contributie op. Hij wordt in 1953 voorzitter van de ANMB Terborg/Gaanderen. Hij wordt onmiddellijk voorzitter zonder eerst lid te zijn geweest van het afdelingsbestuur.

"Ik werd voor de leeuwen gegooid zullen we maar zeggen. Als jongeman kwam ik terecht tussen een aantal oude rotten in het vak. Ik heb het daar een tijd lang best moeilijk mee gehad. Ik was niet alleen onervaren, een broekje, die nog veel moest leren, maar ik had ook andere ideeën over de aanpak van de organisatie. Ik wilde voor de propaganda op huisbezoek, de 'oude rotten' waren daar niet voor. We hebben het toch maar gedaan en een huisbezoekploeg geformeerd. We hebben er ook nog enig succes mee gehad. We kregen het ledental van 86 boven de honderd. Nadat de afdeling Gendringen was opgericht moesten de leden die woonden in Gendringen natuurlijk naar die nieuwe afdeling worden overgeschreven. We waren toen weer net zover als toen we begonnen. Uiteindelijk waren er 124 leden in de afdeling toen ik afscheid nam als voorzitter. Een ander punt dat we aanpakten was contactpersonen aanstellen in de bedrijven. De afdeling was zo groot dat we geen goed inzicht hadden wat er in de verschillende bedrijven aan de hand was. Door contactpersonen aan te stellen en daar regelmatig mee te overleggen kregen we een goed overzicht wat er zich binnen de afdeling afspeelden. We hadden uiteindelijk contactpersonen bij Neerlandia, bij Pelgrim en bij Ferro hier in Gaanderen. Niet bij Senten en Tangelder die waren te klein. De meeste van het bestuur werkten bij Vulcaansoord dus daar hoefden we niet naar contactpersonen te zoeken".

In 1972 wordt St. Eloy-Gaanderen Industriebond NKV-Gaanderen en de Metaalbedrijfsbond NVV-Terborg/Gaanderen wordt Industriebond NVV-Terborg/Gaanderen.

Na de fusie van de Industriebonden van NKV en NVV tot Industriebond FNV volgt ook een samengaan van de afdelingen van Industriebond NVV en Industriebond NKV tot Industriebond FNV-Gaanderen.

- de ANMB in Doesburg en Laag-Keppel

Zoals in zovele plaatsen is het ook in Doesburg een kwestie van vallen en opstaan alvorens er een afdeling tot stand komt die duurzaam is. De relatief late komst van vakbeweging in de garnizoenstad heeft te maken met de afkeer voor alles wat naar socialisme reikt. Nog in 1891 worden leden van de *Sociaal-Democratische Bond* (SDB) uit Arnhem en Zutphen in Doesburg op stenen getrakteerd. In het verslag over deze propagandatocht lezen we:

"Doesburg bezochten we eens op een Hemelvaartsdag. In Dieren werden we opgewacht door een aantal Zutphensche kameraden en gezamenlijk trokken we op Doesburg af. Natuurlijk gingen we te voet. Van Arnhem af hadden we alles wat onder ons bereik lag bewerkt en ook van Dieren tot Doesburg werd geen huis vergeten. De bevolking van dit oude IJsselstadje bleek ons zeer kwaadgezind. Als niet juist de brug voor de kade was gekomen, zouden we met ons troepje in den IJssel geduwd zijn. Nu konden we gelukkig heelhuids de IJsselbrug overkomen. Een hagelbui van geklopte steenen, die in massa's langs den dijk lagen opgestapeld, werd ons achternagezonden. Naderhand vernamen we, dat een bierbrouwer de menschen eerst rijkelijk getracteerd had en ze daarna tegen ons had opgehitst."

De eerste poging tot het oprichten van een afdeling van metaalbewerkeren is in 1904, maar met een jaar is deze afdeling alweer verdwenen. De tweede poging vindt plaats in 1906. Deze afdeling bestaat wat langer dan die van de eerste poging, maar in 1911 valt toch ook voor de tweede afdeling het doek. De opkomst en neergang van de tweede afdeling hangt nauw samen met een staking bij gieterij Ubbink. De staking die in 1908 plaatsvindt heeft als inzet een loonsverhoging. De verzoeken aan het bedrijf gericht blijven onbeantwoord zodat een staking kracht bij moet zetten om het verlangde binnen te halen. Door het conflict stijgt het ledental, maar uiteindelijk is dat niet meer dan 'oorlogswinst'. In 1918 is er weer een poging en 1928 volgt er nog een, maar beide pogingen lopen na enige jaren spaak. Een van degenen die enkele oprichtingen heeft meegemaakt is E.H. Brunsveld een handvormer in dienst bij gieterij Ubbink. Als in 1931 wederom een afdeling wordt opgericht wordt hij voor de derde maal lid en dit keer definitief. Het is deze afdeling die wordt voortgezet door de afdeling Doesburg van FNV Bondgenoten. De eerste maal dat Brunsveld lid wordt is op veertienjarige leeftijd in 1918. De tweede keer in 1928. Op 15 juni 1945 wordt de afdeling Doesburg van de ANMB heropgericht en wordt Brunsveld tot voorzitter van de afdeling gekozen. Brunsveld is een van de vele kaderleden die een 'breed begrip' hebben over wat wordt verstaan onder arbeidersbeweging. Hij is dan ook niet uitsluitend voor de bond actief. Bij Ubbink maakt hij deel uit van de ondernemingsraad en voor de PvdA maakt hij deel uit van de gemeenteraad. En passant is Brunsveld ook nog correspondent van het Bureau van Arbeidsrecht, gespreksleider, actief in het bestuur van de voetbalvereniging en lid van de kerkenraad van de Remonstrantse Gemeente te Doesburg.

Onder zijn leiding groeit de afdeling naar 380 leden in 1956 en dat terwijl de leden woonachtig in Hummelo en Keppel afscheid hebben genomen vanwege het oprichten van een eigen afdeling. Bij Ubbink is 90% van de

werknemers in de productieafdelingen georganiseerd. Volgens Brunsveld is dat geen wonder want de resultaten van de bond mogen worden gezien. Hij wijst bijvoorbeeld op de spectaculaire ontwikkeling van het loon van de jongeren. Hij heeft nog meegemaakt dat bij Ubbink de bond er niet inkwam. Districtbestuurder Segaar kwam in de jaren dertig het bedrijf niet op. Inmiddels is dat veranderd en vindt er regelmatig overleg plaats tussen directie en vakbeweging. De ANMB neemt een sterke positie in op het bedrijf. Van de elf zetels die de ondernemingsraad telt worden er zeven door de ANMB ingenomen. De katholieke en de christelijke bond hebben ieder twee zetels. De leden van de ondernemingsraad hebben met medewerking van het bedrijf scholing kunnen volgen die georganiseerd is door de ANMB. Scholing is naar de mening van Brunsveld van groot belang. De OR-leden moeten vooral ook economisch worden geschoold om in het overleg voldoende weerwerk te kunnen leveren. Door de afdeling is, onder leiding van voorzitter Brunswijk, het gespreksgroepenwerk opgepakt om aandacht te kunnen geven aan de zo gewenste opleiding van leden en kaderleden. In het midden van de jaren vijftig gaat het onder de inspirerende leiding van Brunsveld erg goed met de afdeling Doesburg van de ANMB. Voor de afdeling is het een grote tegenslag als eind 1956, de qua gestalte kleine man, met zijn twinkelende ogen en zijn innemende persoonlijkheid, nog maar 52 jaar oud, plotseling komt te overlijden.

Van der Horst en Aberson, de latere Keppelsche IJzergieterij, te Laag-Keppel rond 1840. De tekening van Alexander Ver Huell toont het bedrijf van de voorzijde. Het grote waterrad rechts op de tekening heeft een doorsnede van circa zeven meter.

Door de aanwezigheid van een ijzergieterij is Laag-Keppel een industrieplaats, maar dan wel een in tegenspraak met de wel zeer landelijke en haast pittoreske te noemen omgeving. Naast de ijzergieterij is er geen industriële werkgelegenheid van betekenis in de gemeente Hummelo en Keppel, waartoe Laag-Keppel behoort. De georganiseerde werknemers bij de Keppelsche vinden onderdak bij de afdeling Doesburg van de ANMB. Door een toevallige vermelding in het gemeentelijk jaarverslag over 1935 weten we dat in dat jaar de ANMB bij de Keppelsche 24 leden heeft en St. Eloy 1.

Het toeval wil dat in 1935 ook de SDAP zich voor het eerst doet spreken in de gemeenteraad. In dat jaar wordt een kandidatenlijst ingediend. In 1931 deed deze partij (nog) niet mee. Het resultaat is 322 van in totaal 1532 uitgebrachte stemmen. De SDAP komt met twee zetels (van de 11) in de raad. De SDAP-raadsleden zijn: A. Eenkhoorn en B.J. van 't Spijker.

Eerst na de Tweede Wereldoorlog en wel op 1 november 1945 richt de ANMB in Hummelo en Keppel een afdeling op. Dat deze afdeling voornamelijk leden telt werkzaam bij de Keppelsche hoeft geen betoog. Een afdeling met zo'n klein aandachtsgebied timmert niet erg aan de weg en feitelijk is het bestaan van de afdeling

dan ook vrijwel rimpelloos. Het aantal leden is in 1946 32. Jaarlijks is er wat groei en in 1961 bereikt de afdeling zijn top met 96 leden. Velen hiervan werken in de metaalindustrie in omliggende plaatsen als Doetinchem, Doesburg en Dieren. Het sterk toegenomen forensisme, maakt dat een afdeling als Hummelo en Keppel niet erg levensvatbaar is en na 1962 wordt de afdeling dan ook opgeheven en weer samengevoegd met de afdeling Doesburg.

- Deventer

Uit de enquête van 1890 wordt duidelijk dat van de werklieden in Deventer die van de ijzergieterij en de tapijtfabriek het slechts verdienen. Bij de ijzergieterij wordt 10½ uur per dag gewerkt. De verhouding tussen de werklieden en de bazen wordt door een van de werklieden 'uitstekend' genoemd. Aan het einde van de 19^e eeuw heeft de industrie een zodanige vlucht genomen dat het grootste deel van de Deventer beroepsbevolking in de industrie werkzaam is. De oprichting van echte vakverenigingen kan onder die omstandigheden niet uitblijven. In 1892 krijgt het socialisme een bescheiden vaste voet in Deventer met de oprichting van een afdeling van de *Sociaal-Democratische Bond*, de partij van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. 1892 is een belangrijk jaar voor het prille Deventer socialisme. In dat jaar organiseert de *Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht* de eerste 1 mei-meeting in Deventer. Het succes is enorm. Drieduizend mensen nemen aan de demonstratie deel. Een jaar later is Pieter Jelles Troelstra een van de sprekers op de 1 meiviering en komen er zelfs meer dan vierduizend mensen de straat op. Rustig zal het in Deventer voorlopig niet meer worden, al duurt het tot 1900 voordat de SDAP een afdeling opricht.

De ijzergieterij van Nering Bøgel te Deventer naar een anonieme houtgravure uit circa 1835. Links zien we de dan nog maar een paar jaar in bedrijf zijnde koepeloven en meer naar het midden achterin de hoogoven

In 1893 wordt in Deventer voor de eerste maal een afdeling opgericht van de ANMB. Deze afdeling houdt het slechts kort uit. In 1896 is hij alweer ter ziele. In 1900 is er voor de tweede maal sprake van een afdeling. Deze afdeling gaat voor de ANMB echter verloren doordat deze overstapt naar de Landelijke Federatie van

Metaalbewerders. Een dergelijke overstap is mogelijk, omdat in die periode de bond een federalistische structuur bezit. De afdelingen zijn, anders dan nu, autonome plaatselijke verenigingen, die daarom 'simpelweg' van organisatie kunnen veranderen. De achtergrond van de overstap is de richtingenstrijd die aan het begin van de 20^e eeuw wordt uitgevochten tussen syndicalisten en centralisten. De reactie op het overgaan van de afdeling van de ANMB naar de Landelijke Federatie is de oprichting van een nieuwe afdeling van de ANMB op 4 september 1904. Aangezien driemaal scheepsrecht is deze afdeling een blijvertje en bestaat nog steeds voort in de afdeling Deventer van FNV Bondgenoten.

De eerste grote staking in Deventer is de Spoorwegstaking van 1903. De radicalisering van de arbeiders in Deventer gaat nu snel. In 1904 wordt een Bestuurdersbond opgericht, die regelmatig stakingen organiseert. De activiteiten van deze organisatie en haar voorman Harm Kolthek hebben lang doorgewerkt. In deze tijd en door deze mensen werd de basis gelegd voor de sterke positie die de *Revolutionaire Socialistische Arbeiders Partij* (RSAP) in de jaren dertig juist in Deventer zal hebben. Al in 1918 heeft de anarchistisch getinte RSAP, feitelijk een splinterpartij, waarvoor Kolthek kandidaat staat, in Deventer meer aanhang dan de veel grotere *Communistische Partij Nederland*: 706 tegen 38 stemmen.

De crisisjaren laten een snelle terugval zien na de explosieve industriële ontwikkelingen van het begin van de eeuw. In 1930 telt Deventer 68 bedrijven met 5540 werknemers. De crisis van de jaren dertig kondigt zich pas goed aan in 1932 met de ondergang van de ijzergieterij Nering Bögel. Dit faillissement leidt tot het eerste massaontslag in Deventer. Vele honderden mensen staan van de ene dag op de andere op straat. Naarmate de crisis voortduurt, wordt steeds verder bezuinigd. In 1932 wordt tot overmaat van ramp zelfs de ondersteuning voor de werklozen verlaagd. Het dieptepunt van crisis valt in 1935. In dat jaar telt Deventer 6200 werklozen op een totale bevolking van 38.722 ingeschreven burgers.

Anders dan in Gaanderen en Ulft is het karakter van de metaalbewerdersbonden in Deventer meer algemeen en is het 'volk' van de gieterij in ieder geval numeriek veel minder dominant. De ANMB telt na oprichting iets meer dan 20 leden. De eerste jaren zal dat slechts in zeer geringe mate toenemen. In het eerste jaar van de Eerste Wereldoorlog neemt het ledental opvallend toe tot 135 leden. Daarna zal de afdeling jaar na jaar blijven groeien met als hoogtepunt 1932 met 693 leden. De sluiting van Nering Bögel in dat jaar speelt ongetwijfeld een rol in het vanaf dat moment dalende ledental. In 1937 telt de afdeling nog maar 518 leden.

Bezadigde arbeidsverhoudingen en een uitzondering

- de 'luxe' van een eigen tuin

De ijzerindustrie in Oost-Nederland is een oude industrie die al een zekere omvang heeft voordat Nederland industrialiseert. Door de vestiging van de bedrijven aan stromend water en in de buurt van de grondstoffen zijn de oudste bedrijven – met uitzondering van Nering Bôgel te Deventer – gevestigd in landelijk gebied. De werknemers die op de hutten werken kennen geen fabrieksverhoudingen. Veelal zijn zij vertrouwd met de landarbeid en daaruit afkomstig, niet zelden als keuter, en is het werk op de hut een welkome aanvulling op het vaak schaarse inkomen. Door het seizoenmatige karakter – de winter - van het werk op de hut past het mooi bij het seizoenmatige karakter van de land- en tuinbouw. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de verhoudingen op de ijzermolens niet of nauwelijks die van baas en knecht zijn, maar meer een van zelfstandigen die elkaar tijdelijk een dienst bewijzen. De zware arbeidsomstandigheden zijn geen aanleiding tot protest of verzet aangezien lange uren en zware arbeid op de hut voor de keuters niet anders is dan die op hun eigen landbouwbedrijfje. Daarbij komt dat in de 18^e eeuw de betaling een redelijk pijn lijkt te hebben zeker in relatie met wat gebruikelijk is in die tijd. De relatief gunstige arbeidsvoorwaarden van de 18^e eeuw houden in de 19^e eeuw geen stand. De arbeidsverhoudingen blijven echter gemoedelijk, wat uit de sterk paternalistische instelling van de eigenaren van de ijzermolens te verklaren valt. Vulcaansoord vormt daarop een uitzondering. De verhouding tussen het 'werkvolk' en de patroon is meer gespannen dan die bij DRU en de Keppelsche.

Het agrarische karakter van de Achterhoek brengt met zich mee, dat er lang een opmerkelijke wisselwerking bestaat tussen 'de hof' en 'de fabriek'. De eerste werknemers zijn duidelijk van 'het land' afkomstig. Voor of in de fabriek werken wordt beschouwd als een welkome aanvulling op de inkomsten. Het oorspronkelijk seizoenmatige karakter van het werk op de hut versterkt dat alleen maar. Men is niet verzekerd van een regelmatige inkomstenbron bij de fabriek. De 'verbondenheid' met de grond blijft lang bestaan en nog lang heeft menig werknemer in de Achterhoek een tuin of stukje grond. Dat hebben van een eigen hof blijft lang een noodzaak omdat het loon laag wordt gehouden. Er wordt door de werkgevers bewust gebruik gemaakt van het feit dat de werknemers een hof hebben. Het bezitten van een hof is dus een noodzaak omdat de lonen laag zijn en tegelijkertijd wordt het hebben van een hof door de werkgevers gebruikt om aan te geven dat verhoging van het loon niet nodig is, men heeft immers een hof. Bijzonder dubbelhartig is het dan ook als werkgevers in oogsttijd klagen over het verzuim van de werknemers.

Aardappelen en brood is in de 19^e eeuw voor de werkman en zijn gezin het hoofdvoedsel al worden er ook wel meelspijzen gegeten. Boter en kaas komen slechts zeer spaarzaam op tafel. In plaats daarvan worden reuzel en vet gebruikt. Vleesgebruik is zeldzaam, terwijl fruit - ook bij de beter gesitueerden - ongebruikelijk is. Het drankgebruik heeft een zorgelijke omvang. Hoewel het op de hutten streng verboden is - bij betrappen een boete van f 1,00 - wordt er wel gedronken. Van Ditzhuijzen, directeur van Vulcaansoord van 1867 - 1901, deelt in 1892 aan de staatscommissie mee:

"Te Terborg wordt op een bevolking van 6 á 7.000 inwoners jaarlijks voor f 30.000 genever gedronken".

We mogen aannemen dat dat in Ulft, Gaanderen en Laag-Keppel niet anders is geweest. De gewone drank voor werknemers is koffie of een zwart vocht wat daarvoor doorgaat. Bier, in eerdere eeuwen de volksdrank, is een weeldeartikel geworden en komt onder de uitgave van een werknemer niet voor. Jenever neemt een belangrijke plaats in, niet alleen bij mannen maar ook bij vrouwen. Door het eenzijdige voedsel is de behoefte aan enige 'prikkel' sterk. De eentonige en uitputtende arbeid, de slechte woontoestanden, de moedeloosheid en het gebrek aan uitzicht op beter, drijft de werknemer naar de jeneverfles.

- de grote staking van 1921

Het jaar 1921 is een jaar van economische malaise. De afzet van de gieterijen stagneert - net als die in de meeste bedrijven in de metaalindustrie - en de verkoopprijzen dalen sterk. Vele ondernemingen waren ertoe gekomen om omvang en productie steeds te vergroten en er is een hevige concurrentieslag om het marktaandeel te behouden. De productieoverschotten worden zelfs onder kostprijs gedumpt. Met name de concurrentie uit Duitsland is door de lagere lonen aldaar en de lage invoerrechten in Nederland hevig. Het hoeft dan ook geen wonder te heten dat de werkgevers in de metaalindustrie naar het middel van loonsverlaging grijpen. Dat

de werknemers zich hiertegen te weer stellen, omdat niemand voor hen regelt dat de prijzen met de lonen mee zakken, is minstens even logisch. De staking die uitbreekt in 1921 is een verzet tegen loonsverlaging. De achtergrond van het conflict is echter toch wat ingewikkelder dan simpelweg minder loon.

In 1919 is de eerste landelijke CAO in de metaalindustrie tot stand gekomen. In 1921 komt daar geen vervolg op omdat het probleem van het persoonlijk minimumloon niet kan worden opgelost. De Metaalbond - de werkgeversvereniging - weigert het voorstel van de bonden te aanvaarden om bij CAO een persoonlijk minimumloon te regelen.

Achteraf - maar dat is natuurlijk het makkelijkst praten - is het te betreuren dat de bonden de eis van het minimumloon niet hebben laten vallen. Als ze dat hadden gedaan was er waarschijnlijk wel een overeenkomst bereikt met een beter loonniveau. De werkgevers waren dan gebonden geweest aan deze overeenkomst en hadden niet al in de loop van 1921 met voorstellen kunnen komen tot verlaging van de bestaande loonregeling. De bonden aanvaardden geen CAO zonder het minimumloon en maken daarmee een principieel mooi gebaar. Dat gebaar wordt echter niet gevolgd door acties zodat het een loos gebaar blijft. Peter Danz, voorzitter van de ANMB zal daar later over zeggen:

"De praktijk heeft ons geleerd dat het accepteren van het meest bereikbare vaak beter is dan zich vastleggen op het principieel wenselijke".

Om de sfeer nog verder te bederven speelt mee, dat de in 1919 door de volksvertegenwoordiging aanvaarde arbeidswet in 1921 alweer wordt teruggedraaid. De 8-urendag is in 1919 een feit geworden al is die niet algemeen en niet onmiddellijk voor iedereen op hetzelfde tijdstip van toepassing. Vrijwel voor de gehele metaalindustrie is een overgangstermijn bepaald. De arbeidstijdverlenging die voor 1922 alweer door de regering wordt ingevoerd en die een werkdag instelden van 8 uur per dag en 48 uur per week, betekent voor de metaalwerknemers dat zij het vooruitzicht van arbeidstijdverkorting aan hun neus voorbij zien gaan. Daarenboven worden de feitelijke werktijden verlengd. Bij Demka in Utrecht bijvoorbeeld krijgt men toestemming van de arbeidsinspectie om de werknemers 55 uur te laten werken.

Op 5 en 6 oktober 1921 zetten de werkgevers georganiseerd in de Metaalbond en de R.K.-Vereniging van Werkgevers in de Metaalnijverheid de aanval in. In een advertentie kondigen zij een loonsverlaging aan van ten minste 10% voor volwassenen en 15% voor minderjarigen. Ten minste! Plaatselijk moet men verder bepalen wat de feitelijke verlaging moet zijn en wanneer deze wordt ingevoerd. Overleg met de vakorganisaties of met de werknemers in het eigen bedrijf vindt men niet nodig. De uitvoering wordt al spoedig duidelijk. In de bedrijven worden bekendmakingen aangeplakt waarin staat dat m.i.v. de week waarin 29 oktober valt de lonen worden verlaagd. In de bekendmaking valt ook te lezen dat aan werknemers die de regeling niet wensen te aanvaarden per gelijke datum de dienstbetrekking wordt opgezegd.

Terwijl het perspectief op arbeidstijdverkorting is verdwenen en zelfs arbeidstijdverlenging dreigt worden ook nog eens de lonen verlaagd. Met name het laatste is te veel van het slechte en leidt tot 'afweerstakingen'. Om systeem in het verweer te brengen besluiten de 5 vakorganisaties in de metaalindustrie de staking op dezelfde dag te laten uitbreken los van de datum waarvoor de loonsverlaging is afgekondigd. Als start voor de stakingen wordt 31 oktober gekozen. Intussen heeft de R.K.-Werkgeversvereniging - vanwege toezegging tot overleg - haar besluit tot loonsverlaging opgeschort. Het betekent dat op 31 oktober uitsluitend bij werkgevers lid van de Metaalbond de staking wordt uitgeroepen. Op 31 oktober wordt bij alle 55 bedrijven waar door de bonden tot staking is opgeroepen door de werknemers het stakingsparool massaal opgevolgd. Meer dan 14.000 werknemers gaan die dag in staking. Met de werkgevers georganiseerd in de R.K.-Werkgeversvereniging wordt zonder enig succes overlegd. Het vastlopen van dit overleg betekent dat op 15 december 1921 bij nog eens 13 metaalbedrijven het werk wordt neergelegd. De staking duurt dan al 6 weken.

Op maandag 19 december 1921 gaan ook de werknemers bij Vulcaansoord in staking. Sint Eloy, ANMB en CMB werken nauw en eensgezind samen, maar de werkgeversorganisaties doen dat ook. Vulcaansoord is een goed georganiseerd bedrijf. De ANMB telt 40, de christelijke bond 75 en St. Eloy 550 leden. De gezamenlijke bonden hebben een organisatiegraad van ruim 60%.

Er wordt dag en nacht gepost wat in deze zeer strenge winter geen pretje is. Wie post staat de bedreiging van ontslag na afloop van de staking te wachten. De portier moet van de directie een lijst van posters bijhouden om zo te kunnen bepalen wie ontslagen zal worden. Als tegenmaatregel zorgen de stakers ervoor, na door de portier gewaarschuwd te zijn, dat er alleen nog vaklieden posten. Nadat zo aan de directie is duidelijk gemaakt dat represaille onmogelijk is, worden de posterlijsten verscheurd.

Intussen worden bemiddelingspogingen ondernomen om partijen weer bijeen te krijgen om zodoende de stakingen te beëindigen. De poging van de burgemeester van Amsterdam loopt al onmiddellijk vast aangezien hij niet verder kan bemiddelen dan dat de werknemers de loonsverlaging maar moeten aanvaarden. De

burgemeester van Rotterdam heeft iets meer succes en slaagt er in ieder geval in partijen weer aan tafel te krijgen. De poging faalt uiteindelijk omdat van werkgeverszijde wordt vastgehouden aan loonsverlaging zij het op een wat later tijdstip en met een wat geleidelijker invoering. Het zorgt er echter wel voor dat het front van de gezamenlijke vakorganisaties begint te scheuren. De *Landelijke Federatie van Metaalbewerkers* deserteert en neemt niet meer aan het gezamenlijke overleg deel. Sint Eloy geeft in haar vakblad te kennen dat zij tot de overtuiging is gekomen dat er niet meer te bereiken is.

Per referendum wordt aan de leden een mening gevraagd. De totaal uitslag van alle bonden geeft aan dat 52% van de leden wil doorstaken. Bij de te onderscheiden bonden is dat echter verschillend. Bij de CMB ligt dat op minder dan 10%. Bij St. Eloy is het percentage voor doorstaken nog geen 40%. Alleen bij de ANMB is er sprake van een meerderheid van 65% voor doorstaken. Het front van de bonden scheurt hierdoor nog verder. St. Eloy en de CMB menen dat het werkgeversvoorstel nu maar aanvaard moet worden. De ANMB ziet geen heil in het alleen voortzetten van de staking. Op 5 januari 1922 wordt in een bespreking met de Metaalbond het voorstel van de werkgevers aanvaard en worden de stakers opgeroepen om op 9 januari het werk weer te hervatten.

De voorzitters van alle afdelingen van St. Eloy worden in Utrecht ter vergadering bijeengeroepen. In deze vergadering wordt besloten de staking op te heffen. De honger dreigt en de extreme kou werkt ook niet in het voordeel van de stakers. Op 9 januari 1922 wordt het werk bij Vulcaansoord en op al die andere bedrijven die in staking zijn hervat. De fabriek ziet er vreselijk uit. De grote werkhallen van de gieterij zijn ijzige vrieskisten en alles zit onder het roest. De langdurige staking heeft de loonsverlaging niet tegen kunnen houden en moet worden aanvaard. Op langere termijn heeft het echter geleerd dat overleg tussen werknemers en werkgevers, mits deze tijdig wordt gevoerd, grote conflicten als deze kan voorkomen.

De crisisjaren

- voor brood maar niet voor brood alleen.

Belangen van werknemers houden niet op bij de poort van het bedrijf. Goede arbeidsvoorwaarden en goede arbeidsomstandigheden zijn natuurlijk de kern van het werk van de vakbeweging, maar er zijn meer belangen die werknemers raken. Behoorlijke woonomstandigheden zijn bijvoorbeeld een ander belang van werknemers. Het lijkt nu zo vanzelfsprekend een behoorlijk dak boven je hoofd, maar een eeuw geleden is dat helemaal niet zo vanzelfsprekend en ook in de jaren na de tweede wereldoorlog is er nog lang sprake van grote woningnood. Door de arbeidersbeweging is op veel plaatsen heel veel werk verzet om te zorgen voor behoorlijke behuizing van werknemers. In 1919 wordt in Gaanderen de woningstichting *St. Martinus* opgericht. Deze vereniging is een initiatief van de katholieke arbeidersbeweging. Ook de in 1920 opgerichte arbeiderswoningbouwvereniging *De Goede Woning* is ontstaan uit de arbeidersbeweging en wel op initiatief van de *Doetinchemse Bestuurdersbond* een afdeling van het NVV. Van de 13.750 huurwoningen die de gemeente Doetinchem in 1983 telt zijn er 6.600 bij de beide verenigingen in beheer. Deze aan de vakbeweging gelieerde woningbouwverenigingen leveren met name in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog een grote prestatie door aan werknemers fatsoenlijke huizen te bieden. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de woningbouwverenigingen steeds verder los komen te staan van de vakbeweging.

Woningen medio twintigste eeuw gebouwd door de woningbouwvereniging *St. Martinus* te Gaanderen. De woningbouwvereniging is in 1920 ontstaan op initiatief van de arbeidersbeweging.

Dat het om meer dan om brood alleen gaat bewijzen de vele andere activiteiten en verenigingen die door of vanuit de vakbeweging zijn ontstaan. Cultuur in de arbeidersbeweging is niet zeldzaam, koren, toneelverenigingen, muziekverenigingen en bibliotheken ze zijn er in veelvoud geweest. Velen daarvan bestaan niet meer of zijn voortgezet los van de arbeidersbeweging. Maar zelfs nu nog zijn namen als 'Kunst aan het Volk' en 'De Stem des Volks' veelzeggende namen. De toneelclub 'Ons Genoegen' te Gaanderen is ontstaan uit de vakbeweging, zo ook de fanfare 'St. Martinus'. De muziekvereniging, in 1900 opgericht, heeft voor de naam St. Martinus onder andere namen muzikale klanken voortgebracht. Een bijzonder loot aan de stam is de mondorgelclub *De Hohner Boys*. De Hohner Boys bestonden in 1993 60 jaar. Opgericht in de crisisjaren lag de keuze voor het instrument - de mondharmonica - voor de hand, het is immers geen duur instrument.

Vrije tijd, natuur en gezondheid het zijn drie begrippen die in de arbeidersbeweging een drie-eenheid vormen. De uitingen daarvan zijn legio. Herwonnen Levenskracht is zo'n uiting maar ook het uitzenden van 'bleekneusjes' op vakantie naar 'Mooi Gaasterland' is er een uiting van. De afdelingen zorgden ervoor dat kinderen van de leden daaraan kan deel konden nemen. Mooi Gaasterland is een van de vakantiekolonies waar 'ondervoede kinderen' weer op sterkte kunnen komen. Deze vakanties worden georganiseerd door *De Zonnebloem*. Kinderen hebben overigens ook volop de aandacht bij de door de afdelingen georganiseerde Sinterklaas- en Kerstvieringen.

De gezondheidszorg is inmiddels zo geregeld dat activiteiten door de vakbeweging zelf ondernomen zijn gestaakt. Het is niet meer nodig. Maar indertijd - en die tijd was er nog tot in de jaren vijftig van de 20^e eeuw - is er met zeer veel energie en liefde aan gewerkt tot profijt van velen.

- het einde van Nering Bögel

In 1931 breidt Nering Bögel opnieuw stevig uit. De zogenaamde 'Bessemerpeer', waarin met behulp van verhitte lucht het koolstofgehalte in het gesmolten ijzer wordt verlaagd en gietstaal verkregen, maakt nu onderdeel uit van het productieproces. Nieuwigheden, zoals een zandslinger – die het zand met kracht in de vorm slingert, waardoor stampen overbodig wordt – doen hun intreden. De directeur J.A.C. Nering Bögel doet deze grote investeringen met geleend geld. Als de verkoop van producten vanwege de economische crises in de jaren dertig sterk terugloopt kan het bedrijf niet meer aan z'n financiële verplichtingen voldoen en trekken de banken hun kredieten terug. Mogelijk worden de problemen verergerd doordat J.A.C. een eierzuchtige man is die geen kans ziet zijn op expansie gericht beleid te juister tijd om te buigen nu de recessie dat nodig maakt. In 1932 volgt het faillissement. Daarmee verdwijnt een in vele opzichten uniek bedrijf.

Ruim anderhalve eeuw is Nering Bögel te Deventer een toonaangevende ijzergieterij. In de crisisjaren gaat het bedrijf ten onder in een faillissement.

Wederopbouw en het (bijna) einde van een bedrijfstak

- de draad weer opgepakt

Op 10 mei 1940 wordt Nederland betrokken in de Tweede Wereldoorlog. Het eerste oorlogsleed treft ook Ulft en de Ulftse afdeling van de bond. Twee van de leden komen om bij de landsverdediging. Een grote indruk maakt de Duitse bezetting vooralsnog niet op de organisatie. De dagelijkse zorgen gaan ook ten tijde van een bezetting gewoon door. Het organisatiewerk valt na de Duitse inval stil, maar komt toch weer snel opgang. Het jaarverslag over 1940 spreekt zelfs over 'vertrouwen' gelet op het feit dat er nauwelijks sprake is van vermindering van het ledental. Er is aandacht voor de lonen, er is aandacht voor de fabriekskern bij Becking en Bongers en er worden vertrouwenslieden benoemd bij de verschillende metaalbedrijven. Het lijkt erop dat de grote wereldbrand te groot is om in verband te brengen met de dagelijkse sores; het dagelijkse vakbondswerk. 1940 gaat, 1941 komt. Het bestuur werkt verder. Er vindt een jaarvergadering plaats, nog een enkele bestuursvergadering, maar dan wordt het toch stil. Eerst op 24 mei 1945 is er weer een teken van leven en vindt de eerste naoorlogse bestuursvergadering plaats. De verslaggever van deze vergadering maakt niet veel woorden vuil aan de onmogelijkheid van vier jaar functioneren. Hij stelt met genoeg vast dat: "het gebouw weer ter hand kon worden genomen." Het overige bezit van de afdeling, waaronder f 1400 mag dan in handen zijn gekomen van de nazi's, maar de leden zijn als één man uitgetreden op het moment dat de organisatie wordt overgenomen door het *Nederlands Arbeidsfront* (N.A.F.).

De organisatie moet weer worden opgebouwd, maar er kan gebruik worden gemaakt van oude verbanden. Het heeft er veel van weg, dat voor de organisatie de tijd alleen maar heeft stil gestaan. Aan het eind van 1945 heeft de afdeling alweer 475 leden.

Het beeld van de stoere ijzergieter met zijn gietlepel staat op het terrein van de voormalige DRU-fabrieken. Het monument staat symbool voor het zware werk dat hier meer dan tweehonderd jaar plaatsvond. (Foto: Baronas)

Op de ledenvergadering in december 1945 voert Toon Verbaal, districtbestuurder van St. Eloy, het woord. Er is in de achterliggende jaren, aldus de spreker, een wanverhouding ontstaan tussen lonen en prijzen. De prijzen lopen al maar opgevolgd door de lonen. Deze cirkelloop bezorgt ons land uiteindelijk een ramp en die treft juist de kleine man. De arbeider heeft recht op een rechtvaardig loon, maar we zijn in wederopbouw en dat kan alleen met arbeid en niet met stakingen zoals de *Eenheidsvakcentrale* (EVC) die proclameert. De arbeid wordt echter niet zomaar beloond, dat blijkt tenminste uit het feit dat er voor de Achterhoek een aparte loonregeling wordt voorgesteld waar het College van Rijksbemiddelaars wel oren naar heeft. De organisaties van werknemers zijn hierin niet gekend. Het laat zich raden dat het in deze loonregeling om een lagere beloning gaat dan elders. Er is nog niets veranderd, de werkgevers vertonen als vanouds dat zij met de belangen

van de werknemers niet veel van doen hebben, om over erkenning van de bonden maar te zwijgen. De leden in Ulft zijn niet te spreken over de loonregeling en geven daar bij Becking en Bongers en DRU ook uiting aan door acties en een proteststaking. Er worden daardoor enige verbeteringen bereikt. Het mag dan zo zijn dat slechts door arbeid de wederopbouw van Nederland tot stand komt, de beloning wordt er niet zonder slag of stoot bijgeleverd. Met de werkgevers in de metaalindustrie in de Achterhoek komt een minimumloonregeling tot stand. Aan de geschoolde, de geoefende en de ongeschoolde werknemer wordt een uurloon betaald van respectievelijk 70, 65 en 60 cent.

- de socialistische rebellen

De sfeer in de eerste naoorlogse jaren wordt overheerst door de wederopbouwgedachte. Loonmatiging en restauratie van oude verbanden zijn daarbij de instrumenten. Op de ledenvergaderingen van St. Eloy wordt minstens zoveel tijd besteed aan het wijzen op de gevaren van het communisme in het algemeen en die van de EVC in het bijzonder als aan het loonvraagstuk. Een goed katholiek zijn in een katholieke organisatie ofwel binnen de eigen zuil blijven is vanzelfsprekend en staat dus niet ter discussie. Aan de 'alleenheerschappij' die de katholieke vakorganisatie in Gendringen heeft komt in 1947 een klein beetje een einde. In dat jaar richt de ANMB, tot ongenoegen van de R.K.-vakbeweging een groep op. Een jaar later zijn er al 74 leden en kan de groep worden omgezet in een afdeling. St. Eloy telt op dat moment 689 leden. Van Hagen, districtbestuurder van St. Eloy, gebruikt de jaarvergadering om de jubilarissen te prijzen voor hun moed en durf tegen 'de socialistische rebellen' in de eerste jaren van het bestaan van de bond om zo zijn misnoegen te uiten over het bestaan van de socialistische vakbeweging in Ulft.

Met de loonregeling wil het nog steeds niet vlotten. De geleide loonpolitiek remt de loonontwikkeling en daarenboven komen de gemeenten in de Achterhoek ook nog eens in de laagste schaal – schaal IV – van de gemeenteclassificatie terecht. Het betekent dat de werknemers van de ijzergieterijen langs de Oude IJssel de laagste lonen verdienen in Nederland. Opnieuw wreekt zich het feit dat vele er een eigen tuintje op na houden, waardoor, aldus de gedachte achter de gemeenteclassificatie, de kosten van levensonderhoud in de Achterhoek lager ligt dan in de steden in het westen van het land. Dat de katholieke vakorganisatie, en zij niet alleen, aan het eind van de jaren veertig van de 20^e eeuw op zoek zijn naar hun plek binnen de arbeidsverhoudingen, wordt misschien wel het best verwoord door Toon Verbaal op een ledenvergadering in september 1947. Verbaal houdt daar een inleiding over de betekenis van de CAO: "De vakorganisaties moeten niet meer worden gezien als een machtsorganisatie, maar eer als een rechtsinstituut, waarin de arbeider een rechtspositie bezit, waarop hij zich beroepen kan." De ingroei van de vakbeweging heeft zijn aanvang genomen, maar is niet beperkt tot de R.K.-zuil. In *Om de plaats van de arbeid* zegt Fr. de Jong Edz. het als volgt:

"Het NVV had na de oorlog de vakactie in de voor samenwerking bestemde colleges willen voeren. Het had daarbij de kans gekregen de tactiek waar te maken, die zijn gehele bestaan geschraagd had: had het Verbond er zich niet altijd op gericht 'de arbeid' een vaste plaats te geven in de organen van overleg en ordening? Het was, met het groter worden van die plaats, ingegroeid in het maatschappelijke bestel."

Toon Verbaal zei het simpeler, maar het komt op hetzelfde neer. De tegenstelling tussen de katholieke- en socialistische vakorganisatie is er geen die in de materiele sfeer gezocht moet worden en kennelijk ook niet in de opvattingen over de tactiek.

- het bisschoppelijk mandement

De koude oorlog doet ook zijn intreden in Ulft. Er kan geen ledenvergadering voorbijgaan of er wordt wel gewezen op het 'communismegevaar'. De moeilijke economische tijden zijn het zaad voor communistische agitatie. Cellenbouwers willen hun intreden doen in Ulft. Ja bij DRU zouden ze dat al hebben gedaan!

Koude oorlog in Ulft? Het heeft meer weg van koudwatervrees. Nog niets wijst erop dat de R.K.-zuil wordt aangetast. De verhalen over cellenbouwers passen mogelijk in de sfeer van de tijd, al kan het ook een afleiding zijn om belangrijkere kwesties onbesproken te laten. Wie zal het zeggen? De persoonlijke verhoudingen tussen 'rooms' en 'rood' zijn heel wat minder tegengesteld dan de verhalen van Van Hagen en Verbaal doen vermoeden. Op de werkvloer is een goede samenwerking tussen werknemers van belang voor een goede uitvoering van het werk. Je bent op elkaar aangewezen en daarbij doet rooms of rood er niet zoveel toe. De organisaties mogen elkaar verketteren het vuur in de gieterij moet gewoon blijven branden en het gieten gaat gewoon door.

Toon Verbaal is op de ledenvergadering van St. Eloy op 6 oktober 1953 zeer scherp in zijn inleiding over het bisschoppelijk mandement, die katholieke verbiedt lid te zijn van socialistische organisaties. Op niet mis te verstane wijze belicht hij de noodzakelijkheid van het mandement. Het samenwerkingsverband van NVV, NKV en CNV wordt door de eerste opgezegd. Verbaal hekelt het NVV-bestuur en bestrijdt het recht om een eind te maken aan de samenwerking. Het eigen gelijk ligt er dik bovenop. Je kan alleen maar een goed katholiek zijn in een katholieke organisatie en het bisschoppelijk gezag heeft dat bepaald. De ledenvergadering volstaat met

enige vragen, maar laat het verder voor wat het is. De jaren dat er aan gezag en autoriteit getwijfeld wordt zijn nog niet aangebroken, wat overigens geenszins betekent dat het mandement in het dagelijks leven van de werknemers een rol speelt. Cor de Jeu, afdelingsbestuurder van de ANMB in Gendringen: "Persoonlijk heb ik nooit last gehad met Sint Eloy, het mandement maakte daarop geen inbreuk. Het heeft niet tot onderlinge twist geleid. Er waren katholieke arbeiders die het vervelend vonden, maar ja die bisschop die was de baas." De afdeling van St. Eloy, zowel als die van de ANMB blijven groeien. In 1950 bezitten ze gezamenlijk bijna 1.000 leden. St. Eloy-Ulft is een soort regioafdeling. Door de ledengroei wordt dat in 1951 te omvangrijk gevonden en ontstaat er door afsplitsing een afzonderlijke afdeling te Gendringen, in 1955 één te Megchelen en ten slotte in 1958 een te Varsselder.

- de afdeling Gaanderen na WO II

De heroprichtingsdatum na de tweede wereldoorlog van de afdeling Gaanderen van St. Eloy is ons niet exact bekend. Op 1 april 1945 wordt Doetinchem bevrijd door de Canadese 2e divisie. Aangezien de geallieerde troepen vanuit het zuidoosten Doetinchem naderen, dus via Gaanderen, kan ook de wederopbouw in Gaanderen na 1 april weer ter hand worden genomen. Het eerste verslag van een ledenvergadering waar we de beschikking over hebben dateert van 7 december 1948. W. Megens is dan de voorzitter van de afdeling en J. Meijer de secretaris. Op de ledenvergadering is ook districtsbestuurder Toon Verbaal aanwezig. De ledenvergadering is vooral huishoudelijk van aard. Er wordt hartig gesproken over de propaganda en de versterking van de bond en verder over allerlei arbeidsvoorwaardelijke ontwikkelingen. Ledenvergaderingen zijn er vooral ook om informatie te verstrekken of te verkrijgen. De te bespreken onderwerpen hangen dan ook samen met de actualiteit. De geleide loonpolitiek bepaalt de hoogte van de lonen en de mogelijke loonsverhoging. De laatste worden minutieus tot achter de komma bepaald. Er moet tenslotte worden geproduceerd en dat mag niet te duur worden. Het probleem is natuurlijk dat de economische getallen zich wel laten optellen om tot een landelijk totaal te komen, maar dat je het niet omgekeerd kan middelen. Het is nu eenmaal zo dat niet alle bedrijven - en markten waarvoor bedrijven produceren - gelijk zijn. De economische landkaart laat zich nu eenmaal niet met een schaarje knippen. De geleide loonpolitiek is geen houdbaar instrument in een vrije economie, dat zal dan ook nog spaak lopen, maar zo ver is het nog niet. We schrijven nog maar 1948 en de geleide loonpolitiek loopt pas op zijn eind in de eerste helft van de zestiger jaren. Echter het probleem van de geleide loonpolitiek, n.l. dat bedrijven die goed renderen er (te) goed vanaf komen, bestaat van aanvang van de geleide loonpolitiek af. De oplossing is er ook. Winstdeling! Door de vakcentrales is dat bij het college van Rijksbemiddelaars aan de orde gesteld en het college geeft toestemming voor winstdeling tot ten hoogste 2%.

De stilte aan de poort van Vulcaansoord in Terborg/Gaanderen na sluitingstijd. Het faillissement van het bedrijf is in 1977 uitgesproken en twee jaar later zijn de bedrijfsgebouwen, waar eens zo'n 1000 mensen hun brood verdienden, gesloopt.

Deze en andere zaken worden op de afdelingsvergaderingen behandeld aangezien de afdelingsvergadering 'het kanaal' is waarlangs de informatie en besluitvorming tot stand komen. De districtsbestuurder gebruikt de afdelingsvergadering ook om verslag te doen van besprekingen op de bedrijven. Als daar kwesties spelen dan loopt dat veelal via de afdeling. De afdeling verzorgt ook de ledenvergadering per bedrijf als dat nodig is voor zaken die uitsluitend op dat bedrijf spelen. De CAO-voorstellen en de onderhandelingsresultaten worden eveneens besproken op de afdelingsvergadering. De ledenvergaderingen zijn derhalve een belangrijk informatie- en communicatiekanaal. Of het altijd even goed functioneert? Ach, de afdelingsvoorzitters openen regelmatig de vergadering met de klacht dat de opkomst van de leden weer te wensen overlaat.

Het 50-jarig bestaan van de afdeling Gaanderen - in 1953 - wordt uitbundig gevierd. Op vrijdagavond 5 juni wordt de viering geopend. De viering is een triduüm welke op zondagmorgen wordt beëindigd met een hoogmis. Na de mis trekt men in optocht, voorafgegaan door St. Martinus en de schuttersgilde, naar zaal Arts voor het ontbijt. Op de receptie die 's middags plaats vindt zijn aanwezig een tweetal leden die mede de afdeling in 1903 hebben opgericht B. Pelgrim, die de eerste voorzitter van de afdeling was en H. Steverink. De feestelijkheden worden afgesloten met een feestavond waarop de eigen toneelclub van de KAB *Ons Genoegen* het blijspel *De Gebroeders Kalkoen* opvoert. De afdeling kent bij haar vijftig jarig bestaan een ledental van 327. Door de jaren heen zal het rond dit aantal blijven schommelen een paar jaar later is het 340, maar in 1965 309. Oorzaak is de oprichting van de afdeling Etten, waardoor Gaanderen 32 leden moet overschrijven.

In de zestiger jaren komt er na de gedifferentieerde loonpolitiek de vrije loonpolitiek. Aan het gereken achter de komma en het centraal vaststellen van de mogelijke loonsverhoging door het College van Rijksbemiddelaars komt een einde. De loononderhandelingen verschuiven van Den Haag naar de bedrijfstakken. De afdeling, van oudsher het platform om met de leden te overleggen, is weer het kanaal waardoor de leden worden geïnformeerd over de stand van zaken van de CAO-onderhandelingen. De CAO-onderhandelingen in 1964 verlopen stroef en er moet actie worden gevoerd. In Amsterdam wordt er een protestvergadering belegd om kracht bij te zetten voor een nieuwe cao in metaalindustrie. Met een bus van de GTW zorgt de afdeling ervoor dat er ook een deputatie van de Gaanderse leden daaraan aan deelneemt. De CAO wordt in 1964 nog in redelijkheid afgesloten en kent een behoorlijke loonsverhoging. Het proces van het afsluiten van een CAO is een continu proces. Nadat de handtekening onder een contract is gezet begint de voorbereiding voor de volgende CAO. De inzet in 1965 is een meerjarige cao met arbeidstijdverkortung en uitbreiding van het aantal vakantiedagen. De 45-urige werkweek in 5 dagen is al een feit. Het gaat nu om de volgende stap: het verkorte van de werkweek tot 42 uur. Aan het eind van de jaren zestig werpen de schaduwen van de schaalvergroting zich vooruit. De modernisering van het betalingsverkeer betekent meer en meer de noodzaak om de contributie giraal te regelen en centraal te innen. De rol van de bode raakt uitgespeeld wat met zich meebrengt dat de sociale vraagbaak die langs de deur gaat verdwijnt. Een van de leden vraagt zich in 1969 af of de kosten gemaakt voor de bode nog wel nodig zijn, omdat nu toch per giro wordt betaald. Zo hard gaat het nu echter ook weer niet. Van de 300 leden betalen er nog maar 100 per giro, maar dat zal met een aantal jaren wel oplopen. De afdeling wordt meer en meer een schakel tussen de leden en districts- en landelijke organen van de bond. De afdelingen is vertegenwoordigd op de rayon- en districtsvergaderingen en ook op de congressen van de bond. Een belangrijke taak die de afdeling vervult is het werven van leden en kaderleden voor opleidingen. Je zelf ontwikkelen is altijd een belangrijk thema geweest in de vakbeweging en nog steeds wordt er veel tijd en geld aan opleidingen besteedt. Elk jaar wordt er wel voor gezorgd dat er een aantal leden deelneemt aan de sociale-school. Eveneens is er altijd sprake van het opleiden van kaderleden voor ondernemingsraden. De afdeling zorgt ervoor dat de leden met problemen worden opgevangen. Een groot aantal zaken wordt direct door de secretaris of anderen uit het bestuur afgehandeld, voor ingewikkelder zaken zorgt zij dat de kwesties op de juiste plaats in behandeling worden gegeven. De kwesties zijn velerlei en lopen van huur- en belastingkwesties tot arbeidsvoorwaardelijke zaken en ontslagen. De ontslagen gaan in de zeventiger jaren ook Gaanderen niet voorbij, niet alleen door het probleem wat Vulcaansoord heet, maar ook vanwege de vele reorganisaties en sluitingen die in de omliggende plaatsen en gemeenten voorkomen. Hoe verder de jaren zeventig voortschrijden hoe zwaarder de werkgelegenheid gaat knellen. De afdeling wordt er op vele manieren mee geconfronteerd en er kan geen ledenvergadering voorbijgaan of het is aan de orde. Een lichtpuntje is dat op de jaarvergaderingen in de jaren zeventig stevast De Hohner Boys een optreden verzorgen. Dit optreden is ongetwijfeld een tegenprestatie voor de lening die zij kregen van de afdeling in 1971. Hoezeer de afdeling Gaanderen een metaalafdeling is blijkt bij de vorming van de Industriebond NKV op 1 januari 1972. Naast de leden van St. Eloy - een kleine 300 - wordt de nieuwe afdeling verder gevormd door 11 leden van St. Willibrordus (industriële bedrijven) en 2 leden van St. Lambertus (textiel en kleding). Op 4 maart 1978 wordt het 75-jarig bestaan herdacht en gevierd met een eucharistieviering in de St. Martinuskerk, receptie en een feestavond. Het jaar daarna doet de Industriebond FNV in Gaanderen zijn intreden.

- tariefwerk

DRU heeft wat betreft de werkgelegenheid in de Oude-IJsselstreek een forse monopoliepositie gelet op het grote aantal arbeidsplaatsen die zij biedt. Op 1 januari 1955 werken 1387 mensen. Wellicht is het vanuit deze 'overmacht' te verklaren dat DRU nooit voorop heeft gelopen met lonen en sociale voorzieningen. Het bedrijf wordt rationeel en eigentijds geleid, maar de gemoedelijkheid ontbreekt in tegenstelling tot de op meer ouderwetse leest geschoeide gieterij van Becking en Bongers. DRU kent een uit het buitenland overgenomen belonings- en boetesysteem voor afgeleverde werkstukken. Als er tijdens het werk een productiefout wordt gemaakt volgt een boete. De overlevering wil, dat er eens een werknemer is geweest die wel een jaar kon werken om aan zijn boetes te betalen. De start ligt voor nieuw aangenomen werknemers meestal in het 'poetshok'. Op deze afdeling worden de gietstukken 'schoongepoetst' met een zandstraal. Het is erg zwaar werk, zeker als je tot dan toe gewend was om buiten te werken, wat voor veel werknemers het geval is. Je komt vanuit de frisse buitenlucht in een omgeving vol stof en hitte. Het duurt veelal weken alvorens een nieuwe werknemer in staat is het 'normale' tariefloon te halen. Alles is gericht op een zo'n efficiënt mogelijke productie. Bij Becking en Bongers zien ze eerder in dat werknemers ook rechten bezitten zoals het recht op een behoorlijk loon en op goede sociale voorzieningen en er wordt daarvoor meer moeite gedaan dan bij DRU. Al is het ook bij Becking en Bongers geen vetpot. Prestatiebeloning is niet iets van de laatste tijd. De vorm van de prestatiebeloning wijzigt zich weliswaar door de tijd heen, maar de achterliggende gedachten dat een mens een (financiële) prikkel nodig heeft om tot een grotere prestatie te komen is immer dezelfde. Een van de oudste vormen is het stukloon. De formule is simpel: hoe meer je er maakt hoe meer je verdient. Aan het eind van de 18^e eeuw worden de leemvormers bij DRU betaald naar het gewicht aan gietwerk onder aftrek van 'wrak'. Ook in latere jaren is sprake van stukwerk of tariefwerk. Echt iets nieuws is het dan ook niet als in 1952 overeenstemming wordt bereikt met DRU en Becking en Bongers over een nieuwe tariefregeling. De methode van tariefmeting is die van het raadgevend bureau Bosboom en Hegener. De invoering bij DRU gebeurt gefaseerd eerst op de afdeling geslagen-plaatijzer-emaille en een jaar later op de afdeling potterie-emaille. Het tarief maakt een fors deel uit van het loon, tot 40 en zelfs wel tot 60 procent. De nieuwe tariefregeling van 1952 heeft zijn voorgeschiedenis. Op de jaarvergadering van St. Eloy in 1949 merkt A. van Aalst – lid van de bond en werknemers bij DRU – tenminste op: "als op de DRU geen ander tariefstelsel wordt toegepast, daar het communisme in de hand wordt gewerkt en er geen rust zal komen." Deze opmerking bewijst dat de tariefregeling niet een plotselinge vernieuwing is, maar samenhangt met onvrede over de bestaande tarieven. Deze onvrede komt ook naar voren op de ledenvergadering van de bond in 1952. Districtbestuurder Verbaal belicht de toestanden bij DRU: de tariefberekeningen voor de kernmakerij, de badkuipenaframering en emailleerderij zijn een chaos geworden en niemand kan er nog een touw aan vastknopen. Het zorgt ervoor dat bij DRU en bij Becking en Bongers met voorrang de nieuwe regeling wordt ingevoerd, ondanks het feit dat afspraak geld voor alle bij de cao betrokken gieterijen. Bij Ubbink in Doesburg zal een tariefcontract eerst in 1955 worden afgesloten, zonder dat dat de problemen met in tarief werken duurzaam oplost. Er breekt een wilde staking uit op 22 mei 1957 als op het tarief te veel wordt bekibbeld door de aftrek van wrak. Nog dezelfde dag wordt dat weer rechtgetrokken in onderhandeling tussen bond en bedrijf. Het tarief is opgebouwd uit zogenaamde 'perioden', dat wil zeggen een zekere hoeveelheid werk in een vastgesteld tijd. Voor elke periode met voldoende productie wordt een cent tarieftoeslag betaald. Er speelt ook de beoordeling van de kwaliteit van het afgeleverde werk een rol. Een nogal ondoorzichtige factor, zodat het tarief, ook in de nieuwe regeling, met argwaan door de werknemers wordt bekeken. Het komt nooit meer goed en pas bij afschaffing van de tarieven in de jaren zeventig van de 20^e eeuw lost het probleem zich op. Het probleem van in tarief werken is niet alleen de negatieve gevoelens die een 'opjaagsysteem' oproepen, maar ook de willekeur die tariefsystemen met zich meebrengen. Een bankwerker zei het ooit zo: "Op zichzelf is het tarief niet slecht. Het is net als met een vliegtuig. Een zeer nuttig product, maar ... er kan een bommenrek ingebouwd worden." De willekeur zit hem vooral in het periodiek terugdringen van de hoogte van de tariefbeloning. Het tarief kan niet in de hand worden gehouden. Werknemers gaan harder werken, het tarief gaat dus steeds omhoog. De betaling die daarbij hoort vindt de onderneming op een gegeven moment te veel en de arbeidsanalist komt weer met zijn stopwatch om de nieuwe tijden op te nemen en vervolgens worden de tarieven naar beneden bijgesteld. Na enige tijd herhaalt dat verschijnsel zich en bij herhaling wordt zo het tariefloon naar beneden bijgesteld van werknemers die wel een hogere prestatie leveren.

- werk

In het najaar van 1951 raakt DRU in de moeilijkheden. De export stagneert, de orders lopen terug met name in de haardenfabricage. Er vallen honderd ontslagen en de arbeidstijden worden ingekort en dat betekent

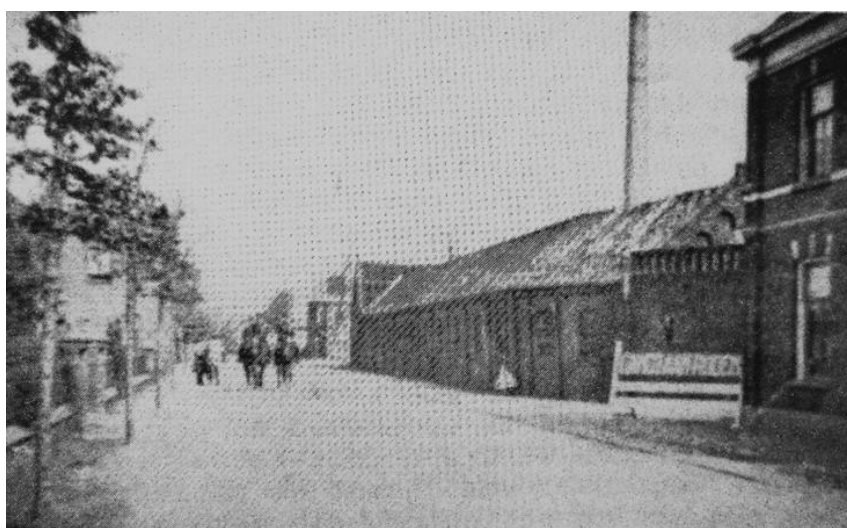

uiteraard loonvermindering. De directie van DRU speelt het grof. In de afdelingen van het bedrijf wordt vrijwel onmiddellijk een mededeling opgehangen dat de ontslagenen: minderwaardigen zijn en nietsnutten. Het leidt tot grote irritatie onder de werknemers en er wordt scherp op gereageerd zonder dat dat iets uithaalt. De teruglopende werkgelegenheid wordt door districtbestuurder Toon Verbaal verklaard uit: "concurrentie, inkrimpen van het afzetgebied en gebrek aan orders. Veel ondernemers zijn daardoor gedwongen zich aan te passen." De stagnatie geldt voor meer bedrijven in de metaalindustrie. Verbaal benadert de relatie van werkgelegenheid en beloning, die er natuurlijk altijd wel is, wel heel kort door de bocht als hij stelt: "Er zijn in de Achterhoek zeer goede lonen verdiend. Door overheidsbemoeiingen en door economische wetten gedwongen zullen deze weer moeten aangepast binnen het raam van het economische leven. Daarom zullen nieuwe tarieven worden ingevoerd." Zo geformuleerd lijkt het wel erg op een soort natuurverschijnsel waar je niet aan kunt ontkomen; ongeveer in de trant van: als het regent wordt je nat. Uit de reacties op de ledenvergadering blijkt weinig strijdbaarheid, eerder gelatenheid. De gelatenheid blijkt het sterkst uit een reactie van Verbaal in antwoord op een aantal vragen uit de zaal over de aantasting van het loon: "dat ze hem niet mogen aanrekenen zijn best niet te hebben gedaan!"

Het ledental van de metaalbonden in Gendringen loopt als gevolg van de oplopende werkloosheid terug. De afdeling van de ANMB in Terborg-Gendringen verliest in 1952 10% van haar leden en ook St. Eloy in Ulft heeft met een terugval te kampen.

Het NVV organiseert op 7 juni 1952 een werkgelegenheidscongres voor de regio. Sprekers zijn Henk Oosterhuis, verbondsbestuurder NVV en Geert Maters bestuurder van de ANMB. Het congres is bedoeld om aandacht te vragen voor de werkgelegenheidsproblematiek in de bouwnijverheid en metaalindustrie. Het congres krijgt landelijke aandacht vanwege het stellen van kamervragen door de PvdA'er Nederhorst en heeft succes doordat extra geld ter beschikking komt voor de regio voor kanalisatie van de Oude-IJssel. Dit vakbondssucces blijkt nauwelijks te zijn doorgedrongen tot de regio. Cor de Jeu, jarenlang afdelingsbestuurder van de ANMB in Terborg-Gendringen, werknemer bij de DRU en 17 jaar lang raadslid voor de PvdA, waarvan 5 jaar wethouder, kan zich het congres nog wel herinneren: "We hadden eigenlijk niet zo'n zicht op de werkloosheid, dus er ontging je nogal wat. We hadden ook niet het gevoel dat een dergelijk congres iets opleverde, het was er druk en er was een jongeman van de Bouwbond die stevig kritiek leverde, maar resultaat nee niet dat ik mij kan herinneren dat het congres resultaten heeft gehad." Als het ter sprake komt bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de afdeling is er zelfs sprake van enige verbazing dat de kanalisatie van de Oude-IJssel te danken is aan vakbondsactie gecombineerd met politieke druk. De stagnatie van de economie in 1952 blijkt maar van zeer tijdelijke aard te zijn. In 1953 neemt de werkgelegenheid toe en is er zelfs sprake van een tekort aan arbeidskrachten.

- de sluiting van Becking en Bongers

De Ulftsche IJzergieterij v/h Becking & Bongers is opgericht op 25 augustus 1895. Firmanten zijn burgemeester J.M.L. Bellaard uit Gendringen en M.Th. Bongers en A. Becking uit Ulft. In de oprichtingsakte staat, dat de winsten uit het eerst kleine bedrijf, gedurende de eerste zes jaar als investeringen in het bedrijf zullen worden gestopt. Het bedrijf groeit en weldra werken er 350 werknemers. Naast gietijzeren producten levert het bedrijf met ingang van 1 januari 1906 elektrische stroom voor straat en huisverlichting in Ulft en vanaf 1 december 1911 in Gendringen.

Rond de jaarwisseling van 1957-'58 wordt aan een aantal werknemers van Becking en Bongers wel een zeer wrang nieuwjaarskaartje gestuurd: een ontslagbrief. Nederland beleefd weer eens een economische dip en in de politiek doet een nieuw woord voor bezuinigingen zijn intrede: bestedingsbeperking. Willem Robben,

voorzitter van de afdeling Ulft van St. Eloy, zegt: “te hopen dat het zal blijven bij het aanvragen voor ontslag”, die dan zojuist bij het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB) is ingediend. Zijn wens wordt verhoord en een decennium lang worden de werknemers niet meer opgeschrikt met ontslagen, integendeel zelfs, in het begin van de jaren zestig is er sprake van een overspannen arbeidsmarkt en een tekort aan gieterijpersoneel.

Aan het eind van de jaren zestig gaat het fout met de werkgelegenheid in Ulft en in de regio. Met de gieterijen gaat het snel bergafwaarts. Het drama van Becking en Bongers voltrekt zich in drie bedrijven. Het derde bedrijf bevat, zoals het goed drama betaamt, het dieptepunt, maar zonder ‘happy end’.

In 1967 vindt de eerste ontslaggolf plaats. Vierenzestig werknemers moeten het veld ruimen en dragen bij aan wat zo mooi heet: “noodzakelijke bezuinigingen en saneringen, om het gieterijbedrijf weer gezond te maken.” Het zal echter net zomin baten als de ontslaggolf van 120 werknemers, die nauwelijks een jaar later plaatsvindt. De derde en definitieve ontslaggolf vindt nog geen halfjaar na de tweede plaats. 28 april 1970 is voor Ulft een zwarte dag. Een van de grootste en oudste bedrijven wordt zonder enig pardon gesloten. De werknemers worden zonder enige cent op straat gezet. Becking en Bongers Ulft en Beckers Bergen op Zoom zijn verleden tijd en ruim 700 werknemers verliezen hun werk. Op die dag, om halftwaalf, krijgt de ondernemingsraad (OR) te horen van een vertegenwoordiger van de directie: “jongens er is geen geld meer, doorwerken helpt niet, het is gebeurd!”

Het is de uitkomst van een prachtig stuk beleid van Mr. Van Boven president-commissaris van Becking en Bongers. Mr. Van Boven is verbonden aan de Tilburgse Economische Hogeschool en ook voorzitter van de Nederlands Christelijke Werkgeversorganisatie (NCW). Van Boven is een theoreticus, die andere les gaf of de les las, maar nu laat zien dat de praktijk toch anders is dan de theorie, dit tot verbijstering van de werknemers die niet kunnen geloven dat van de ene op de andere dag hun werk is verdwenen. Hoe groot de verbijstering is getuigd een van de verkopers, die tijdens een bezoek van Tweede Kamerleden vertelt: “We hebben nog genoeg orders”, hij beseft dan nog steeds niet wat er werkelijk aan de hand is. De delegatie van Tweede Kamerleden van de KVP (thans CDA) doet tijdens het bezoek de belofte geen politieke munt te slaan uit de droevige situatie. Die belofte is echter snel vergeten. Een motie van de PvdA voor behoud van werkgelegenheid in de Achterhoek, een motie dus van de oppositie, wordt mede dankzij de KVP weggestemd.

Jongeren en vaklieden vinden spoedig weer nieuw werk, maar de ouderen en de gedeeltelijk arbeidsongeschikten betalen het gelag. Voor hen is de boodschap: “je bent niet meer nodig”, en dat komt, ondanks alle goede sociale voorzieningen, hard aan. De werknemers beleven de ‘plotselinge’ sluiting als een ‘gemene rotstreek’, waar ze geen woorden voor kunnen vinden.

- sluiting van de DRU-gieterij

In 1970 komt Amalga, een fusie tussen DRU, Etna Breda en Daalderop Tiel, tot stand. Het is een nog onzichtbaar onheil, want het samengaan van deze bedrijven met soortgelijke bedrijfsactiviteiten zal nooit een succes worden. In 1972 is er zowel sprake van een reorganisatie bij DRU, als van ontslagen bij Finis een ander metaalbedrijf in Ulft. De economische moeilijkheden zijn niet beperkt tot Ulft. Grote delen van de industrie in Nederland kampt met overcapaciteit. De werknemers in Ulft gaan de straat op om te demonstreren voor werkgelegenheid, uit solidariteit met de werknemers bij de DRU vanwege de voorgenomen sluiting van de gieterij. Er is angst voor verlies van werk. De sluiting van Becking en Bongers ligt nog vers in het geheugen. Net als in 1952 wordt een werkgelegenheidscongres georganiseerd nu door de drie vakcentrales gezamenlijk. Op het congres wordt een resolutie aangenomen die verstuurd wordt naar de 31 gemeentebesturen in de Achterhoek. Er wordt op deze wijze aandacht gevraagd voor de slechte werkgelegenheidssituatie. De Achterhoek mag geen tweede Oost-Groningen worden. In de gemeente Gendringen is de werkgelegenheid inmiddels probleem nummer één. De eenzijdige economische opbouw van met name metaalindustrie en ijzergieterijen wrekt zich nu in het bijzonder. De vakbeweging heeft regelmatig gewaarschuwd voor de eenzijdige opbouw van de industrie, zonder daarvoor veel gehoor te vinden. Er bestaat de indruk dat het gemeentebestuur en de directies van de bedrijven het er samen over eens zijn dat er geen ander bedrijven bij moeten komen en zeker niet die beter betalen.

Als in de herfst van 1972 de gieterij van de DRU in gevaar komt zijn het Ton Quick en Ben Kemperman van de Wereldwinkel, die in actie komen. Zij organiseren een massale protestdemonstratie tegen de slechte werkgelegenheidssituatie in Ulft. Enkele duizenden mensen zijn op 5 oktober op de been. Ook het werkgelegenheidscongres draagt bij aan de bewustwording dat er echt iets aan de werkgelegenheid moet worden gedaan. Dat er in de Oude-IJsselstreek 1500 banen per jaar bij moeten komen wordt met harde cijfers aangetoond. Het verzet tegen de sluitingen en de ontslagen is ondanks de demonstratie en het congres niet breed en langdurig. Het lijkt erop dat de werknemers in Ulft zich schikken in hun lot, zoals ze ook het zware

werk in de ijzerindustrie met enige gelatenheid hebben uitgevoerd. De werknemer in de Achterhoek blijft een trouw en loyaal werknemer, bij wie de loyaliteit zover gaat dat hij niet in verzet komt ook al is dat in zijn eigen nadeel. Anderzijds is het gewettigd te veronderstellen dat veel werknemers, met de kennis die ze hebben van het eigen bedrijf en in de wetenschap dat de gieterijen verouderd zijn, de sluitingen als onvermijdelijk beschouwen. Vechten tegen het onvermijdelijke, hoe moreel verantwoordt ook, is natuurlijk zinloos. In serie sluiten de bedrijven: Becking en Bongers, Bocal, Emmef, Berghaus en Benraad. Telt de DRU in 1970 nog 1200 werknemers in 1982 is dat gedaald tot slechts 300. De werkloosheid stijgt van 9 procent in 1981 tot 18 procent in de zomer van 1982 en zal doorstijgen tot de recordhoogte van 22,5 procent van de mannelijke en 24,5 procent van de vrouwelijke beroepsbevolking. Bijna één op de vier werknemers in Ulfst is werkloos. In totaal zo'n 1400 personen. Gendringen heeft de twijfelachtige eer een werkloosheidspercentage te bezitten wat veruit gaat boven het landelijke en regionale gemiddelde.

Het voormalige portiersgebouw is, na een geslaagde restauratie, waarbij de karakteristieke ijzeren constructies zijn gerespecteerd, nu in gebruik als Cultuurfabriek DRU. De raadszaal van de gemeente Oude IJsselstreek is in het pand opgenomen en verder zijn er naast een restaurant, de bibliotheek, de muziekschool en een aantal culturele verenigingen gehuisvest, waaronder de oudheidkundige vereniging OVGG die als eerste ijverde voor hergebruik van de monumentale panden. (Foto: Baronas)

- de teloorgang van Vulcaansoord.

In de jaren '50 en '60 doen zich snelle veranderingen voor in het nadeel van het traditionele gietijzeren product die kachel heet. Door de ontdekking van de gasbel in Groningen loopt de vraag naar kolenkachels snel terug. De traditioneel ingestelde producenten kunnen die omschakeling niet of nauwelijks volgen. De omslag van kolen naar gas voor de verwarming van huizen is nog moeilijker te volgen voor de gieterij-industrie door de steeds grotere modegevoeligheid van het product. De kachel van de jaren zestig moet er echt anders uitzien dan die van de jaren vijftig en die van de jaren zeventig wéér anders. Bovendien raakt de kachel steeds meer uit het zicht, zo zelfs dat er geen sprake meer is van een centrale warmtebron, maar van een centrale verwarming. De radiatoren van de centrale verwarming moeten dan nog het liefst weggewerkt zijn. Deze ontwikkeling hebben enkele bedrijven in de Achterhoek tot sluiten gedwongen.

Bij Vulcaansoord speelt de overgang van kolen naar gas zeker ook een rol, maar feitelijk komt er een einde aan de eens zo grote en bekende firma door malversatie. In Gaanderen, waar veel mensen direct of indirect van de werkgelegenheid van dit bedrijf afhankelijk zijn, spreekt men nog steeds schande van de opheffing.

"Er zijn mensen uit Gaanderen die nog steeds niet verder komen dan de Slakweg. Zij kunnen de plek niet zien zonder tranen in de ogen waar eens de fabriek stond waar zij hun leven lang hebben gewerkt".

Vulcaansoord is in de Achterhoek een van de weinige bedrijven die aan de Amsterdamse effectenbeurs staat genoteerd. Een klein fondsje met een lange geschiedenis. Geen grootse belegging, maar wel interessant voor een gokje. In 1965 komt de meerderheid van de aandelen van Vulcaansoord - 72% - in handen van Lear Siegler, een Amerikaans kachelconcern. Al sinds 1957 fabriceert Vulcaansoord in licentie Siegler haarden. Het resultaat

van Vulcaansoord schommelt al jaren rond de rode lijn. Er is sinds 1959 geen dividend meer uitgekeerd. Na succes in de jaren vijftig met kleine oliekachels en Siegler haarden wordt te laat ingespeeld op de omschakeling naar aardgas. Het beleid van het concern is erop gericht de bedrijven, behorende tot het concern, op eigen benen te laten staan. Met een voldoende bankgarantie krijgt Vulcaansoord drie jaar de tijd om weer in balans te komen. De omzet ten opzichte van 1966 verdubbelt en in 1970 is er voor het eerst weer een bescheiden winst. Het gecumuleerde verlies van 2 miljoen is een jaar later weggewerkt. Het lijkt erop dat Vulcaansoord uit het dal is geklommen. De Amerikaanse 'moeder' wil echter van het bedrijf af. Veel toekomst ziet zij niet in Vulcaansoord. Het einde van het bedrijf begint in 1973 op het moment dat de Amerikaan Howard de aandelen van Lear Siegler in handen krijgt en Breedveld tot directeur benoemd. Personeel en bonden zijn blij met de overname. Tegen de achtergrond dat al langer wordt gevreesd dat Lear Siegler het bedrijf wil sluiten is zo'n reactie te begrijpen. De reorganisaties die op de overname volgen, eerst 60 en later nog eens 30 ontslagen stuiten op weinig verzet. Het gaat immers om behoud van werkgelegenheid in een streek waar werkloosheid toch al boven het landelijke gemiddelde ligt.

De stoffige gieterijhal van N.V. IJzergieterij en Emailleerfabriek "Vulcaansoord" v/h von Raesfeld, De Both & Co. circa 1970.

Chris Masselink is bij Vulcaansoord begonnen als werknemer in een surséance periode en er is geëindigd door surséance en uiteindelijk faillissement van Vulcaansoord. Van crisis naar crisis zou je dat kunnen noemen. Hij heeft directeur Breedveld van zeer nabij ervaren.

"Ik heb nog nooit zo'n gangster meegemaakt als hij. Persoonlijk heb ik weinig problemen met hem gehad, maar velen waren doodsbenuwd voor hem, hij werkte ze ook letterlijk op de zenuwen. Het leek wel of de man je op zocht om je uit te dagen. Op een bespreking met de bazen in Silvolde - Breedveld was nog maar kort directeur - zij hij ijskoud dat hij betwijfelde of wij het bedrijf wel goed kenden. Hij stelde dat hij in korte tijd meer wist van de mensen dan wij. Hij vertelde er ook bij hoe hij aan al die kennis kwam. Hij had op een aantal avonden een kroegentocht gemaakt van Dinxperlo tot Doetinchem. Na het aanbieden van een pilsje vroeg hij aan de mensen wat ze wisten van Vulcaansoord. Zo was hij heel wat te weten gekomen. Ik vond dat op zijn zachts gezegd een minder juiste methode en heb dan ook Breedveld laten weten, dat ik van dat soort methoden niet gediend ben. Later heb ik nog een conflict met hem gehad. Er moest een reorganisatie plaatsvinden. Er moesten mensen worden ontslagen. Er was een kleine afdeling waar mensen werkten die in dienst van Vulcaansoord 'stuk' waren gegaan. Op deze afdeling worden closetreservoirs gemaakt. Er werkten zo'n vijf mensen. Twee van hen zouden worden ontslagen en waren daarover al apart geïnformeerd. Breedveld riep de mensen in de fabriek bijeen om toe te lichten waarom er ontslagen moesten vallen. Bij het uiteengaan deelde hij nog mee dat de ontslagenen waren gekozen op voordracht van de afdelingsleiding.

Een smerige insinuatie die nog niet waar was ook. Moet je nagaan 1 van deze 2 mensen werkte nog maar halve dagen. De man was begonnen bij Vulcaansoord in het smerigste werk. Hij had stoflongen aan dat werk overgehouden. De plaatsing op de afdeling was dus uit sociale motieven gebeurd. Nadat mij dat ter ore was gekomen heb ik Breedveld te spreken gevraagd en heb hem verteld wat ik van zijn gedrag vond. Zijn reactie was opmerkelijk: Met jou kan ik praten, ik wilde dat ook anderen op een dergelijke manier reageerden."

Het is maar wat de gek ervoor geeft zou je kunnen zeggen als je de trucs van Howard/Breedveld c.s. beschouwd. Na het verkrijgen van het meerderheidsbelang, benoemt Howard zichzelf tot commissaris. Met behulp van zijn advocaat wordt een "financiële facelift" verzorgd door de terreinen, de gebouwen en het machinepark domweg op te waarderen. Door deze opwaardering komt er een 'eigen' vermogen tot stand dat tienmaal zo hoog is. Naar de buitenwereld toe wordt de nodige 'propaganda' bedreven. Met behulp van 'nieuwe' producten, zoals een hoog rendement kachel en een gaskachel met namaak houtblokken voor de gezelligheid zullen ongetwijfeld goede resultaten worden bereikt. Met behulp van de 'facelift' en de in het vooruitzicht gestelde goede resultaten en de voorgespiegelde goede positie van het bedrijf is de winst in het boekjaar 1974-'75 hoger dan ooit. Om de verhandelbaarheid van de aandelen te verbeteren worden de aandelen van f 1000 gesplitst in aandelen van f 40. Het dividend over het boekjaar 1974-1975 wordt verhoogd. Al dit goede nieuws leidt ertoe dat de koers van de aandelen met tientallen guldens omhoogschiet. Pieter Lakeman, bekend en in sommige kringen berucht, volger van de financiële handel en wandel van bedrijven, stelt een jaarrekening procedure in bij de Ondernemingskamer van het Amsterdams gerechtshof om een herziening te krijgen van de jaarrekening. In mei 1977 doet de Ondernemingskamer uitspraak en vernietigt de jaarrekening. Vulcaansoord is dan al enige tijd in surseance van betaling verzeild geraakt. De winst van 1974-1975 blijkt in werkelijkheid een verlies te zijn. Om de zaak nog erger te maken heeft Howard één jaar eerder, zoals het zo mooi heet in de witteboordencriminaliteit; "eigen aandelen ingekocht". Voor één miljoen gulden uit de kas wordt voor de opgefokte koers van f 75 per aandeel 20.000 aandelen gekocht. De aandelen liggen keurig in de kluis bij Vulcaansoord, maar zijn de kosten van het bedrukte papier al niet meer waard. Deze 'inkoop' is verzorgd via een, door de advocaat van Howard, opgericht, 'nepbedrijfje' gevestigd op het kanaaleiland Guernsey met de welluidende naam 'Fiduciary Management Ltd'. Fiduciary voert naast Breedveld ook de directie over Vulcaansoord en incasseert voor deze papieren diensten f 9000 per maand.

Feitelijk worden er nog andere 'nepprocedures' gehanteerd via Zwitserland en Curaçao, maar die laten we hier maar verder buiten beschouwing. Howard heeft zich verrijkt ten koste van het bedrijf en gebruikt daarvoor geld van een banklening door Vulcaansoord.

In november 1975 wordt het dividend over het boekjaar 1974-1975 ingetrokken. Dit laatste is een resultaat van bespreking tussen de bonden en de directie van het bedrijf over de reorganisatie van het bedrijf. Er moeten mensen afvloeien; 80 van de 220 die er nog werken. Tegen die achtergrond is het een logische reactie dat er dan ook geen dividend kan zijn. Howard deelt op de aandeelhoudersvergadering, na een lang verhaal over moeilijke economische tijden, mee: dat, gezien de grote beroering bij de vakbonden, het dividend niet zal worden uitgekeerd. Pas enige maanden later blijkt hoe Howard iedereen in de boot heeft genomen. Al op de aandeelhoudersvergadering is hij geen grootaandeelhouder meer. Slechts enkele insiders weten dat, maar houden hun mond om erger te voorkomen. Het kaartenhuis van valse voorspiegelingen begint in te storten. In 1976 wordt Howard van al zijn functies ontheven. Feitelijk is hij eind 1975 al vertrokken zonder nog iets van zich te laten horen. Een jaar later zegt de ondernemingsraad het vertrouwen in de directie op en op 12 april 1977 wordt aan het bedrijf uitstel van betaling verleend. Het uitstel helpt niet meer en Vulcaansoord gaat enkele maanden daarna failliet. Het doek valt definitief over Vulcaansoord als in 1979 een aanvang wordt gemaakt met de sloop. Op een muur van het lege gebouw is dan nog de wrange tekst te lezen: "opgebouwd door de arbeider, afgebroken door het kapitaal", in 1980 is alles met de grond gelijk gemaakt. Een woonwijk is verzezen op de plek van de gieterij. Alleen een aantal straatnamen houdt de herinnering levend.

- de eeuw van de werknemers

De 20^e eeuw wordt wel eens de eeuw van de werknemers genoemd. Aan het begin van de eeuw zijn ze nog volslagen rechteloos, maar in de loop van de eeuw wordt veel bereikt op het gebied van de bestaans- en rechtszekerheid. Door CAO's en wetgeving krijgen werknemers rechten en wordt het leven van een werknemer er heel wat aangenamer op. Van het loon kun je nu bestaan en de drastisch verminderde werktijden laten ook andere dingen toe dan louter arbeid. Om van een rechteloze arbeider een werknemer met rechten te worden is ruim een halve eeuw nodig.

In de jaren 1905-1910 heeft de Keppelsche, evenals de andere gieterijen in de Achterhoek, te maken met het feit dat werknemers zonder opgaaf van reden in dienst treden bij andere gieterijen. Een voorstel van de Keppelsche IJzergieterij om een dergelijke overloop onmogelijk te maken stuit echter op verzet van de Doesburgsche IJzer- en Metaalgieterij. Het 'overlopen' van personeel speelt eerder ook in 1890 of '91. Onder aanvoering van een magazijnbaas treden enkele werknemers in dienst bij Vulcaansoord in Terborg. Naar mededeling van Van der Hardt Aberson bestaat er een afspraak met de DRU om van elkaar geen personeel over te nemen. Met Vulcaansoord bestaat zo'n afspraak niet. De verhouding tussen de Keppelsche en Vulcaansoord is slecht, wat volgens Van der Hardt Aberson niet alleen voor de Keppelsche geldt. Hij vindt het "gemeen om ons te onderkruipen door het werkvolk af te halen." Naar het schijnt is er een baas van Vulcaansoord op een zondag bij werklieden van de Keppelsche langs geweest om ze over te halen om bij Vulcaansoord in dienst te treden. De reeds genoemde magazijnbaas komt echter al na tien dagen op 'hangende pootjes' terug. De 'dubbele moraal' van Van der Hardt Aberson, die overigens in die tijd niet als zodanig zal zijn beleefd, spreekt boekdelen. Heeft het bedrijf geen werk dan is het heel normaal dat je de werknemers aan de dijk zet, maar een werknemer die hetzelfde gedrag vertoont om een paar centen meer te verdienen is een 'overloper'.

Een stemmig plaatje uit de eerste helft van de twintigste eeuw van stuw en sluis in de Oude IJssel te Laag-Keppel. De stuw laat goed het verval zien waarmee circa 250 jaar lang het waterrad en later de waterturbine van de Keppelsche IJzergieterij is aangedreven. Door het verleggen en kanaliseren van de Oude IJssel in 1953 verliezen stuw en sluis hun functie en de waterturbine van de Keppelsche komt stil te liggen. De stuw is verdwenen, maar de sluis met het oorspronkelijke ijzeren bruggetje bestaan nog en zijn in 2005 gerestaureerd.

Volgens mededeling van Van der Hardt Aberson bestaat er in 1892 geen fabrieksreglement. Later, we nemen aan na 1902, wordt er wel met een fabrieksreglement gewerkt. Een dergelijk fabrieksreglement wordt eenzijdig door de directie van het bedrijf vastgesteld. De werktijden genoemd in het reglement zijn afhankelijk van de functie die wordt uitgeoefend en bedraagt 69 tot 72 uur per week. Er zijn boetes voor het te laat komen en voor afwezigheid zonder verlof. Boetes worden ook opgelegd voor het gebruiken of in bezit hebben van sterke drank onder werktijd. De boetes komen ten goede aan het ziekenfonds. De opzegtermijn bedraagt voor beide partijen zes werkdagen.

Onzekerheid over aanwezigheid van personeel is nog lang een betrekkelijk gewoon verschijnsel. Tot ongeveer 1940 vindt er veel seizoensarbeid plaats door kleine boeren. Gedurende de oogst komen zij niet werken wat

door de directie van het bedrijf wordt getolereerd aangezien in de zomermaanden toch nauwelijks wordt geproduceerd.

In de jaren twintig van de 20^e eeuw bedragen de weeklonen 16 tot 18 gulden per week. Vanaf 1919 is er sprake van een cao in de metaalindustrie, waardoor lonen en werktijden niet meer eenzijdig door de werkgever kunnen worden vastgesteld. Alhoewel de eerste cao niet onmiddellijk na afloop door een nieuwe wordt opgevolgd is er in de jaren twintig sprake van een toenemende invloed van de werknemersorganisatie op de arbeidsvoorwaarden met als gevolg dat er betere lonen moeten worden betaald.

In de vele CAO's die na de eerste van 1919 in de metaalindustrie zijn afgesloten zijn telkens verbeteringen afgesproken al is lang niet altijd elke verandering een verbetering. Omstreden blijft het tarief of prestatiebeloning. Gelijk vele andere metaalbedrijven wordt er na 1945 ook bij de Keppelsche in tarief gewerkt. In de loop der jaren worden de tarieven regelmatig herzien en het systeem om het tarief te bepalen wordt steeds ingewikkelder. Ook in 1964 is er sprake van herziening van het tariefsysteem. De reden om het tarief te herzien is de dreiging dat het uit de hand zal lopen vanwege verdere mechanisatie van het bedrijf. De toch al hoge prestatiecijfers, aan de hand waarvan het tariefloon wordt vastgesteld, dreigen nog verder te stijgen door nieuwe machines. Sinds medio 1963 zijn de lonen gefixeerd op een vast tarief of om het in het beloningsjargon te zeggen: bevroren. Het nieuwe systeem is in het voorjaar van 1964 gereed en het tariefloon is herleid naar de nieuwe situatie. Het systeem werkt op basis van punten toegekend op basis van aard, omvang en kwaliteit van het geleverde gietwerk. Bij normaal presteren wordt een vastgesteld loon = 100% betaald. De variatie op het loon bij betere of mindere prestatie bedraagt 4%. Daarenboven worden nog toeslagen toegekend voor zwaar werk en het werken in een slechte atmosfeer. Het werken in tarief wordt uiteindelijk in de jaren zeventig van de 20^e eeuw afgeschaft en wordt aan iedereen een vast loon betaald volgens de loonschaal.

Een belangrijke verbetering is natuurlijk de invoering van het pensioen. Aan het eind van de 19de eeuw krijgen werknemers die oud geworden zijn in dienst van de gieterij een pensioenuitkering in de orde van grote van f 2 à f 3 per week, maar dat naar willekeur van het bedrijf. Nadat in 1913 de eerste ouderdomsrente wordt uitgekeerd van f 2 en f 3 per week voor ongehuwde respectievelijk gehuwden van tenminste 70 jaar, komt in 1919 een ouderdomsverzekering tot stand. De leeftijdsgrens om voor een ouderdomsrente in aanmerking te komen wordt dan 65 jaar en de uitkering f 3 respectievelijk f 5. We zagen al eerder dat de lonen die bij de Keppelsche worden betaald liggen tussen de f 16 en f 18. De ouderdomsuitkering is dus bepaald geen vetpot. Na 1945 zijn de geesten rijp voor een doorbraak op het gebied van de pensioenvoorziening. De noodwet-Drees stelt alle 65-plussers in bezit van een pensioen. In 1956 wordt deze regeling omgezet in de Algemene Ouderdomswet (AOW). Hoe mooi ook, het is nog altijd niet meer dan een basisvoorziening en wie na zijn pensioen slechts een AOW-uitkering heeft kan nog steeds geen potten breken. Het gevolg is dat in de bedrijfstakken bij cao-afspraken worden gemaakt tot aanvullende pensioenaanspraken. Doel is om uiteindelijk te komen, samen met de AOW, tot 70% van het laatst genoten inkomen. In de metaal komt kort na 1945 een pensioenfonds tot stand. Voor de Keppelsche betekent het dat zij op 1 augustus 1947 al haar werknemers onderbrengt bij een pensioenverzekering en wel bij de Nationale Levensverzekerings-Bank N.V. en de N.V. Levensverzekering-Maatschappij van 'de Nederlanden' van 1845. De aanvulling op de AOW wordt daarmee een feit. De angst om onverzorgd te zijn bij ouderdom is daarmee voorbij.

Om in onvoorziene gevallen van sociale nood van werknemers te kunnen voorzien bestaat er bij de Keppelsche IJzergieterij het Ondersteuningsfonds der n.v. 'Keppelsche IJzergieterij'. Het fonds heeft een spaarrekening bij de Spaarbank te Keppel en de eerste inleg vindt plaats op 8 februari 1947. Vooralsnog is er meer gespaard dan ondersteund aangezien tot 1950 slechts driemaal sprake is van opname van betrekkelijk kleine bedragen. Het wijst erop dat in de eerste jaren van het fonds er geen financieel schokkende zaken voor werknemers hebben plaats gevonden.

- de Keppelsche wordt geen museum

In de loop van hun bestaan zijn de verschillende ijzergieterijen zich gaan specialiseren. De DRU in Ulfst maakt bijvoorbeeld haarden, kachels, badkuipen en geëmailleerde potten van wereldvermaardheid. De Keppelsche maakt veel artikelen voor de bouw onder meer: stalramen, dakramen, muur- en vloerroosters. Daarnaast wordt een groot assortiment aan gietwerk geleverd zoals lantaarnpalen, palen en balusters. Er is een speciale afdeling voor het zogenaamde 'klantengietwerk'. Bij klantengietwerk is het zo dat de modellen eigendom zijn van de klant, dit in tegenstelling tot de modellen voor eigen producten, die eigendom zijn van de fabriek. Eigen producten zijn van belang voor een regelmatige productie. Een koopeloven heeft de beperking dat de hoeveelheid gesmolten ijzer aan een maximum en minimum gebonden is. Een werkdag levert dus een bepaald

gewicht aan vloeibaar ijzer op. Met andere woorden: per dag is er een zekere productie nodig om rendabel te kunnen werken. Zonder ingrijpende aanpassingen blijft het bedrijf tot 1964 als zelfstandig familiebedrijf werken. De overname door de Meppeler Machinefabriek heeft zijn consequenties. De Meppeler bedingt een voorkeurspositie bij de Keppelsche in de vorm van kortere levertijden en een prijspeil die voor een toch wel ambachtelijke en kleinschalige gieterij te laag zijn. Het gietwerk dat aan de Meppeler geleverd wordt zijn voornamelijk pomphuisen en andere onderdelen voor C.V.-ketels. Deze seriematige productie kan beter en goedkoper worden gemaakt door meer geautomatiseerde gieterijen. Door de voorkeurspositie van de Meppeler moet de Keppelsche haar andere klanten nogal eens langer laten wachten en aan hen hogere prijzen rekenen om de tekorten op te vangen. Klantenverlies is het gevolg. Investeringsstop, maar het bedrijf is al te ver in de vicieuze cirkel terechtgekomen van: klantenverlies met als gevolg hogere kosten en prijzen met als gevolg opnieuw klantenverlies etc. Nieuwe materialen zoals kunststoffen zijn evenzeer een aantasting van de markt van gietijzeren producten. Om die reden start de Keppelsche met een afdeling kunststoffen. In 1974 wordt deze activiteit verzelfstandigd. Een schrale troost is het dat de gieterij zo nog enige inkomsten heeft vanwege de huur die dit nieuwe bedrijf betaalt. In 1979 verhuist Keppel Kunststoffen naar Doetinchem en moet de overhead verder uitsluitend door de gieterij worden gedragen.

De giethal van de Keppelsche IJzergieterij in 1983. Niet lang daarna is het bedrijf gesloten. Enige jaren daarna zijn de historische bedrijfsgebouwen, ondanks dat ze tot rijksmonument waren verheven, onder de slopershamer gevallen.

Omstreeks 1970, mede door een teruglopende omzet, begint de Keppelsche naast de gewone producten sierwerk te gieten. Geheel nieuw is dat niet omdat eerder met name gedurende 19^e eeuw ook veel sierwerk is gegoten tot aan grafmonumenten toe. De eigenaar van het bedrijf ziet in dat een economische bedrijfsvoering op een technische grondslag van verouderderde outillage en gebouwen niet mogelijk is. Een noodzakelijke vernieuwing leidt echter tot onherstelbare schade aan gebouwen en een deel van de outillage met grote historische waarden.

Aan het eind van de jaren zeventig besluit de Meppeler de gieterij af te stoten. Een groep medewerkers van de Keppelsche, onder wie J.W. ten Holt, krijgen het gedaan om zelfstandig met de gieterij verder te gaan. In 1980 wordt de stichting Keppelsche IJzergieterij opgericht met als doel:

- a. Het bewaren en restaureren van de oude bedrijfsgebouwen ten behoeve van de industriële archeologie.
- b. Belangstelling te wekken voor de gieterij van vroeger en nu door het organiseren van lezingen en rondleidingen.
- c. De mogelijkheden om het vervaardigen van nostalgisch gietwerk, zoals haardplaten, lantaarnpalen e.d., open te houden.
- d. Het in beperkte mate produceren van hedendaags gietwerk in kleine series of in enkele stuks.

De teloorgang van een ijzergieterij. De Keppelsche in 1988 na de sluiting.

De gieterij wordt door de stichting overgenomen en de Meppeler Machinefabriek staat garant voor een bankkrediet aan de Keppelsche ter grootte van f 500.000.

Geïnspireerd door de sterke stijging van de vraag naar nostalgisch gietwerk en gietwerk ten behoeve van herstel van oude gebouwen, molens, bruggen enz. wordt overwogen om door te blijven produceren op bescheiden schaal en met beperkte middelen en het bedrijf onaangetast te laten of beter gezegd het geheel te herstellen. Een plan wordt opgesteld om van het bedrijf een werkend museum te maken waarin naast het historische aspect van het gieterijambacht ook het educatieve element aan bod moet komen. Op beperkte schaal wordt gestart met rondleidingen, terwijl in de kantine een kleine expositie is ingericht met nostalgisch gietwerk. De rondleidingen zijn aanleiding tot relatief veel aanvragen voor gietwerk, die echter slechts schaars

tot opdrachten leiden. De meeste aanvragers realiseren zich niet wat de kosten zijn van enkelstuks fabricage. Het serie gietwerk levert qua prijs geen verrassingen op. Een prijslijst uit 1983 laat zien dat je al een ornament kan kopen voor de prijs van pakweg f 10. De grootste haardplaat (94x68) kost f110, terwijl het duurste product, een grote brievenbus voor f 1100 aangeschaft kan worden. In samenwerking met Monumentenzorg en de Arbeidsinspectie wordt gezocht naar compromissen tussen werkplaats- en museumfuncties en naar oplossingen inzake het milieu. Op zijn minst moet het 'klimaat' op het eigen terrein zo zijn dat het geen bezoekers afschrikt. In een te creëren film- en instructielokaal moeten films en dia's worden vertoond over moderne gieterijen en hun producten en productiemethoden. Zodat het ook voor het technisch onderwijs interessant is om een bezoek te brengen. Natuurlijk mogen faciliteiten voor bezoekers, als een bar voor een biertje om het 'stof van eeuwen' weg te spoelen niet ontbreken. Al met al een ambitieus project. Er wordt een meerjarenplan opgesteld die drie fases kent. Voor de eerste fase – de startinvestering – is f 550.000 nodig. In de tweede fase wordt gewerkt aan de restauratie van het bedrijf wat geraamd wordt op f450.000. In de derde fase wordt het opknappen van het bedrijf voltooid. In totaal is de verwachting dat over een periode van zeven jaar een 'startinjectie' nodig is van 1½ miljoen gulden. Een rapport van de Werkgroep Behoud Keppelsche IJzergieterij geeft aan dat een commerciële exploitatie van het bedrijf als werkend museum haalbaar is mits de startinjectie wordt verkregen. In dit rapport wordt geadviseerd om een procedure te starten zodat het bedrijf op de Rijks Monumentenlijst wordt opgenomen. Met de term 'museum' doe je Jan Ten Holt, bedrijfsleider van de Keppelsche, geen genoegen:

"... een museum doet mij altijd denken aan een kerkhof met gedenkstenen van wat ooit geweest is. Aangezien we nog lang niet dood zijn willen we óók niet met een museumpetje op gaan lopen."

Ten Holt is zeer actief voor behoud van de Keppelsche. Na talloze gesprekken met overheid en andere instanties weet Ten Holt hen te overtuigen, dat de gieterij hoe dan ook moet blijven voortbestaan. Van het Prins Bernhard fonds wordt een subsidie ontvangen en er komt een toezegging voor overheidssubsidie ten behoeve van de restauratie ter grootte van f 2.300.000. Als de toezegging echter waargemaakt moet worden blijkt dat, onder het motto van geld kan maar een keer worden uitgeven, niet de Keppelsche, maar het Zuiderzee Museum met het bedrag aan de haal gaat. Als de AMRO in juni 1983 de rekening van de Keppelsche blokkeert dan is het met de gieterij gedaan, alle ambities en inspanningen ten spijt. Door de slechte financiële resultaten van de Meppeler Machinefabriek kan de bankgarantie niet worden gehandhaafd en zegt de bank het krediet op. Een strategisch goed gekozen moment, want juist op dat moment staan op de rekening de premies voor de bedrijfsvereniging, de maandlonen en het vakantiegeld gereserveerd en dat voor een niet eens zo grote vordering - enkele tonnen - die de bank op de Keppelsche heeft. De teloorgang gaat dan snel. De faillissementverkoop vindt plaats op 13 maart 1984. De mislukking tot behoud van de Keppelsche wordt totaal als de bedrijfspanden tegen de vlakte gaan en er huizen verschijnen op de plaats waar eeuwenlang de gieterij stond. Wrang genoeg heeft het woningbouwproject als naam: 'De Keppelsche IJzergieterij'.

Bronnen en literatuur:

Enquête gehouden door de staatscommissie benoemd krachtens de wet van 19 januari 1890 (staatsblad no.1) (tweede afdeling) Gelderland benoorden de Rhijn (1892); P. Danz, *De grote strijd in de metaalindustrie* (Amsterdam 1922); W.H. Kruidenink, *Het eerste verzet. Geschiedenis der Arnhemsche arbeidersbeweging verteld door C.H. Luremans* (Arnhem 1933); *Verslagen ANMB* (Amsterdam 1925 –1929, 1945-1949, 1952-1955); G.v.d. Houven, *Een halve eeuw. Gedenkboek van de Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond 1886-1936* (Amsterdam 1936); *Notulenboek St. Eloy-Ulft* (Ulft 1939-1953, 1953-1972); *Verslagen leden- en jaarvergaderingen ANMB Doesburg* (Doesburg 1945-1959); J.C. Westerman, *Geschiedenis van de IJzer- en Staalgieterij in Nederland* (Utrecht 1948); *Jaarverslagen NVV Terborg-Gendringen* (Terborg 1952-1963); Fr. de Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen* (Amsterdam 1956); S. Poppe, 'In gesprek met een kaderlid' in: *De Schalm* (Den Haag 1956) Elfde jaargang no. 3; J.R. van Blom, *Vijftig jaren werkgeversoverleg* (Rotterdam 1957); J.G. Vos, *Achter Rijn en IJssel* (Doetinchem 1957); A. Laan, *Honderdvijftig jaar nv Vulcaansoord* (Terborg 1971); G.J. Laan en R. Robijns, *De miljoenen dans* (Bussum 1976); J. Schreuder, 'Olde Huttes' karakteristiek voor de regio' in: *De Graafschapbode* (11 november 1978); Werkgroep Behoud Keppelsche IJzergieterij, *De Keppelsche IJzergieterij (1689-?)*; *mogelijkheden tot het werkend behoud van Nederlands oudste ijzergieterij* (Laag-Keppel 1979); J.E. van der Sleesen e.a., 'Inventaris van het archief van de N.V. De Keppelsche IJzergieterij' in: *Gelderse Inventarissenreeks* (Arnhem 1981) No. 19; M. Stigter, 'In de toekomst meer faciliteiten voor bezoekers' in: *Gelderland nu* (1981) No. 6; 'De Keppelsche IJzergieterij B.V. Gieterij museum of museum gieterij?' in: *Gietwerk Perspectief* (Utrecht 1981) jaargang 1, No. 4; J. Roes, *Bronnen van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland. Toespraken, brieven en artikelen van Alphons Ariëns, 1887-1901* (Baarn 1982); I.J. Brugmans, *Paardenkracht en Mensenmacht. Sociaal-Economische geschiedenis van Nederland* (Leiden 1983); G.J. Leerink, *Het verhaal van de woningbouwvereniging* (Doetinchem 1983); P. Lakeman, *Het gaat uitstekend, zwendel en wanbeleid in het Nederlandse bedrijfsleven* (Amsterdam 1984²); E. Louwes, *75 jaar vakbeweging in de gemeente Gendringen* (Gendringen 1987); H. Stam, *Kleine geschiedenis van Hummelo en Keppel* (Zutphen 1987); R. van Wezel, *IJzer aan de Oude IJssel* (Doetinchem 1988); D. Nas, *Uitgegoten. Historische schetsen uit de Ulftse afdeling van de Industriebond FNV* (Rheden 1988); D.M. Bunscoeke, '1000 jaar Deventer, de Deventenaren en hun nijverheid' in: *Ach lieve tijd 13* (Zwolle 1990); L.C. van Zetten, '1000 jaar Deventer, de Deventenaren en hun nijverheid' in: *Ach lieve tijd 5* (Zwolle 1990) p.121; 'Gander' toont historie Vulcaansoord in: *De Gelderlander* (6 november 1992); *Kronijck van de Oudheidkundige verenigingen Salehem en Gander* (Doetinchem 1992) Jrg. 18 nrs. 63, 64 en 65; M.N. ten Holt, *IJzerindustrie in de Oude IJsselstreek, of de geschiedenis van de Keppelsche IJzergieterij* (Arnhem 1993) p. 31-32; D. Nas, *Vroeg bij de tijd. 100 jaar vakbeweging in Gaanderen 1894-1994* (Arnhem 1994); L. Brug e.a., *Organisatie in het ijzeren tijdperk. De ANMB-gegevens van J.G. Sikkema toegelicht en aangevuld* (Amsterdam 1995)